

Heller Ágnes
Hosszú utóirat
„A »zsidókérdés« megoldhatatlansága”
című írásomhoz

Hadd kezdjem egy régi kelet-európai zsidó viccel.

A bóher órákig fel és alá jár a zsinagógában. „Nem értem, nem értem, nem értem” – mormolgatja félhangosan magában. Végre a rabbi meg-sokallja: „Jól van, jól van, majd megmagyarázom.” Mire a bóher: „Megmagyarázni azt én is tudom, de nem értem.”

Én vagyok ez a bóher.

„Magyarázatként” hadd idézzem a babilóniai Talmudot is. (Sabbat 119b) „Ábbaja mondotta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert nem tartották meg a Szombatot«, mert meg vagyon írva... Asavanu azt mondotta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert nem imádkozták el reggel és este a *Halljad Izraelt*«, mert írva vagyon... Hamuna azt mondotta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert nem tanították a kis gyermekeket«, mert írva vagyon... Ulasa mondotta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert az emberek elvesztették a szégyenérzésüket«, mert írva vagyon... Rabbi Jichák mondotta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert egyenlősítették a kicsit meg a nagyot«, mert írva vagyon...

...Rabbi Jehuda azt mondta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert megvetették az írástudókat«, mert írva vagyon...

... Rawa mondotta: »Jeruzsálem csak azért pusztult el, mert nem találtak benne hűséges férfiakat«, mert írva vagyon... Rasw Kastaina azonban azt mondta: »Még abban a pillanatban,

mikor Jeruzsálem elbukott is voltak benne hűséges férfiak«, mert írva vagyon...”

Tehát miért pusztult el Jeruzsálem?

Ebben az írásban elsősorban a következő művekben értelmezett tényekre támaszkodom:

Jakov Katz: *Az előtélettől a tömeggyilkosságig* és szintén ő: *Tradition and Crisis*, Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*, A. I. Szoltsenyicin: *Együtt*, Gershom Sholem: *„Zsidók és németek”*, Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*, továbbá *Az askenázi kultúra ezer éve* (tanulmányok), Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök* s az ehhez az íráshoz kapcsolódó vita, valamint az *Encyclopedia of Jewish Humor*.¹

A „zsidókérdés” kifejezést azért használom idézőjelben, mert azok, akik ezt a fogalmat vagy ennek előfutárait használták, kivétel nélkül a megoldásokon gondolkoztak. Ha van kérdés, akkor válasz is van. Mivel én a kérdés megválaszolhatatlansága mellett érvelek, a „zsidókérdés” fogalmat csak idézőjelben használhatom.

Magát a „zsidókérdés” kifejezést (*Judenfrage*) német antiszemita találták ki a 19. század második felében, noha ekkor már vagy egy évszázada létezett a „zsidókérdés” – mind a nem zsidók, mind a zsidók számára. Attól kezdve, hogy

egy-egy ország a maga zsidó lakosságát más-képpen kezeli, mint az ország bármely rendjének vagy osztályának a tagjait, létezik „zsidókérdés”. Amennyiben az ország zsidó lakosságát idegen testként érzékelik, s ezért mint idegenekről, azaz befogadottakról vagy pusztán megtúrt vendégekről intézkedhetnek róluk, kényszerlakhelyet jelölhetnek ki számukra, megkülönböztető jelzések viselésére kötelezhetik őket vagy éppen ki is űzhetik őket az ország területéről, mint Angliából már a 12. században, azóta beszélhetünk „zsidókérdésről”. Szolcenyicin figyelmeztet arra, hogy a zsidó lakosságra vonatkozó szabályozó rendeletek Oroszországban nem számítottak unikumnak, hiszen a jobbágyosság is röghöz volt kötve. Azonban Nyugat-Európa és Dél-Európa országaira ez nem vonatkozott. Továbbá a jobbágyokat nem lehetett elkergetni az országból, melyben éltek.

Az, hogy „zsidókérdés” mindig volt, nem jelenti azt, hogy

1. Állandóan, folyamatosan létezett, s azt sem, hogy ez mindenki számára egy s ugyanazt jelentette. Így például Angliában a zsidók kiűzése után nem volt „zsidókérdés”, ezzel szemben Spanyolországban és Portugáliában igen, mivel ekkor és ott a kikeresztelkedés már nem mosta le a zsidó „bélyeget”, mert a származást is igazolni kellett. Bár az „árja” szót és fogalmat akkor még sokáig nem ismerték és még nem találták ki a fajelméletet, mégis gyakorlatilag a fajelmélet alapján döntöttek és ítéleztek.
2. Továbbá számos embercsoport számára nem létezett „zsidókérdés”, mert nem is hallottak zsidókról, míg mások számára azért nem létezett, mert ostoba előítéletnek minősítették, melyet a tanult ember nem oszthat – Aquinói Szent Tamástól Pico della Mirandolaig neves gondolkodók ekként vélekedtek, hogy csak a középkort és a reneszánszot említsem. A keresztény tudósok természetesen a keresztény vallás igazságát hangsúlyozták, ahogy zsidó kollégáik a saját hitük fölényét. A keresztény vallás fölénye mellett érvelésnek kizárólag akkor volt köze a „zsidókérdéshez”, ha együtt járt a zsidó vallás negatív sztereotípiákkal történő leírásával s különösen az istengyilkosság vádjával.

Van-e, volt-e „zsidókérdés” a zsidók számára? Jakov Katz hajlik a felvetésre, hogy csak a felvilágosodás, a hászkálá, tehát a 18. század óta. Hiszen mindeddig a zsidóság zárt közösségek-

ben élt, ezért a zsidó vallás és életforma magától értetődő volt minden zsidó számára. Ha pusztán az identitás szemszögéből tekintjük a kérdést, akkor ezt alá is írhatjuk. Bizonyos fokig kivételt képez a haszidizmus mozgalma, mely ugyan a zsidó identitást nem rendítette meg, de a hagyományos életformát igen. Ebben a vonatkozásban már egy alternatívának számít a zsidóságon belül.

Az identitáskérdés valóban a 18. századtól vált a zsidók számára a központi kérdéssé, még-hozzá több nézőpontból is. Ezek mindegyike egy alternatív „megoldási stratégiát” jelölt ki.

- 1) A zsidó identitás teljes feladása (asszimiláció).
- 2) A régi zsidó hagyományos életforma folytatása.
- 3) A régi zsidó életforma feladása a vallás megőrzésével (ünnepek megtartása, kasrut), modernizáció.
- 4) A zsidó kulturális és történeti azonosság vállalása a gazdanéppel való teljes azonossággal együtt vagy annak alárendelve, azaz integráció.
- 5) A zsidó haza megteremtésének mozgalma: a cionizmus.

Éppen a választás lebetősége vagy a lebetőség pusztala látszata jár identitásválsággal. Mi a zsidóság? Vallás, úgy, ahogy a protestáns vagy az unitárius? Nép? Nemzet? Életforma? Hagyomány? Kultúra?

Sartre-nak az a gondolata, hogy „az antiszemita szeme formálja a zsidót”, ebben az általánosításban bizonyosan téves. De nem minden szempontból az. Valóban az antiszemita szeme teremt egyfajta zsidó identitást – mégpedig a disszimiláció esetében. A már asszimilálódott vagy önmagát asszimilálódottnak vélt zsidóság újraéledt identitását valóban az antiszemita szeme hozza létre. A Sartre képviselte koncepciónak van egy másik, talán még lényegesebb vetülete is. Az antiszemita a gyűlölködő másik szemével néz a zsidóra, míg a zsidó minderre gyakorta úgy reagál, hogy maga is kezdi magát a gyűlölködő antiszemita szemével nézni. Így alakul ki a sokszor leírt zsidó öngyűlölet („heraus mit uns!”). Azonban itt érdemes óvatosságnak lenni, mint ahogy erre még visszatérek. A zsidó irónia vagy önirónia semmiképpen sem azonos a zsidó öngyűlölettel, mivel e kettő egészen más fán terem.

A „zsidókérdés” megnyilvánulási formái:

- 1) a zsidóellenes intézkedések, illetve ezek enyhítése vagy hatályon kívül való helyezése,
- 2) az ezeket az intézkedéseket megelőző, azokat igazoló, a zsidókra vonatkozó sztereotípiák és történetek,
- 3) a zsidóellenes megmozdulások, pogromok, s az ezekre történő zsidó reakciók.

Mind a három megnyilvánulási forma ugyanannak a jelenségnek más és más oldalát emeli ki, de történetileg összefüggenek egymással. Ezeket az összefüggéseket, amelyek bemutatása történeti munkát igényel, itt csak megemlíthetem, de nem elemezhetem. Mind a zsidó ügyekben hozott rendeletekről, akár végrehajtottakat, akár nem, mind az atrocitásokról és a pogromokról több-kevesebb részletességgel tájékoztatnak többek között az általam használt könyvek is. Jómagam a „zsidókérdésnek” csak a gondolati formáit vizsgálom. Azokat a képeket, eszméket, melyek a nem zsidóknak a zsidókról alkotott véleményét határozták meg és jellemezték – továbbá a zsidóknak önmagukról és a nem zsidókról alkotott képét. Az elméletek, szavak, írások, elképzelések, továbbá az ezekben megnyilvánuló érzések, mint megvetés, gyűlölet, szeretet, sajnálkozás, szegyenérzet, megbecsülés, irigység, humor stb. alkotják az itt következő alfejezetek tárgyait.

I.

SZTEREOTÍPIÁK ÉS TÖRTÉNETEK

Előre kell bocsátanom, hogy a zsidóellenes rágalmakban és a zsidóellenes sztereotípiákban is „van valami igazság”. Ugyanis nem létezhet olyan általános hazugság vagy rágalom, amely ne tartalmazna „valami igazságot”. Gondoljunk csak az olyan hazug sztereotípiákra, hogy „a szegény ember azért szegény, mert nem dolgozik, vagy rosszul dolgozik és lusta” „az úr csak a jobbágy vérét szívja”... stb. A megközelítés, hogy „ebben is van talán valami” vagy „nem zörög a haraszt”, a lehető leghazugabb, ha előítéletekkel találkozunk.

De hol találkozunk előítéletekkel? És mikor beszélhetünk előítéletekről?

Az ember önmagáról mindig másként ítélkezik, mint ahogy mások őt megítélik. Többnyire

(bár vannak kivételek) az ember önmagát hajlamos rózsásabb színben látni, mint ahogyan őt mások látják. Azaz az ember hajlamos önmagával azonosulni. Férj és feleség civakodásaiban mindegyik fél a másikat hibáztatja, s ugyanakkor másként is látja, értelmezi, festi le a civakodás kiváltó okát. S ami igaz az egyes emberre nézve, azaz az én-tudat vonatkozásában, az igaz a mi-tudat vonatkozásában is. Már a futballbíró is mindig a mi rovásunkra csal vagy hibázik. Hát még ha a családomról, népemről, vallásomról van szó. Itt már a hit, az életforma is kockán forog. Azaz az igazság. Ha nem az, amit mi igaznak tudunk az igazság, akkor nincs igazság. Már csak ezért is mindnyájunknak vannak előítéletei. Az előítélet ugyanakkor nem okvetlenül párosul gyűlölettel, megvetéssel, de még ellenségeskedéssel sem. A feleség tudja, hogy minden civakodásban neki volt igaza, de ettől még nem okvetlenül gyűlöli vagy megveti a férjét, mi több, még csak nem is okvetlenül táplál ellenséges érzéseket vele szemben. Ha valaki a zsidóságot a keresztény vagy mondjuk az orosz szemével nézi (tehát a *mávik* szemével), majdnem kivétel nélkül meg lesz győződve saját közössége, kultúrája felsőbbrendűségéről a zsidó kultúrával, életformával, vallással szemben. Ettől még nem zsidóellenes és nem antiszemita. S ez fordítva is áll. Mikor a zsidó „pogánynak” tekint a keresztényt, barbároknak a befogadó ország szokásait, például a folytonos háborúskodást, attól még nem gyűlölködik, nem „hálátlan kutya”, s főleg nem rasszista. S ha mulat a „gojokon”, akkor, ne felejtjük el, önmagán is mulat. Ebben az esetben beszélnek „*elsődleges természetes előítéletekről*”.

Melyek akkor a „*másodlagos természetes előítéletek*”?

Sokan tételezik fel, hogy a természetes előítéleteket tapasztalattal lehet korrigálni. Ez azonban csak feltételesen igaz. Az ember elméje nem üres papírlap, amikor valamit megtapasztal. A közvetlen tapasztalatot a már megszerzett előzetes vélemény, azaz előítélet irányítja. Akinek előítéletei vannak a zsidóságról, azokon nem segít, ha szomszédjai történetesen „rendes” zsidók. Hiszen ezt a tapasztalatot fogja elrendezni a maga előítélete rendszerében – nem pedig fordítva. Ha nem szereti a szomszédjait, akkor a zsidókról összegyűjtött negatív sztereotípiáit mind igazolni látja. Ha mégis szereti őket, akkor még mindig azt mondhatja, hogy ezek a „rendes” zsidók „kivételek”. A többi zsidó bizo-

nyára nem olyan, mint a szomszéd, hanem olyan, amilyennek eleve gondolta. Nos, az előítéletek kereteibe rendezett tapasztalatokat nevezem „másodlagos természetes előítéleteknek”. A „természetes” kifejezés itt azonban nem ugyanazt az értelmet hordozza, mint az „elsődleges természetes előítéletek” esetében. Az elsődleges előítéletekben mindannyian osztozunk, míg a másodlagos természetes előítéletek esetében a „természetes” szó azt fejezi ki, hogy „többnyire”, „általában”. Itt már van alternatíva. Vannak, akik az első ellenkező tapasztalatra ítéletük korrigálásával válaszolnak, s sokan vannak, akik ha nem is korrigálják, legalábbis módosítják azt a sémát, amely számukra előítéletül szolgált.

Ezzel szemben a több tapasztalatnak mereven ellenálló, szigorú előítélet-rendszer esetében a „másodlagos természetes előítéletek” „cselekvőképes”, tehát veszélyes előítéletekké válnak. Persze nem minden cselekvőképes ítéletből származik de facto cselekvés. Ehhez alkalomnak is kell kínálkoznia. Továbbá következik hasonló súlyú cselekvés. A zsidóellenes veszélyes előítélet a pogromban történő cselekvő részvételhez vezethet, míg egy „orosz”- vagy „lengyel”- vagy „keresztény”-ellenes előítélet legfeljebb ahhoz, hogy a zsidó kereskedő becsapja „goj” vásárlóját vagy hitelezőjét, feltételezve, hogy megérdemli és amúgy is hülye. Hozzá kell tenni, hogy ezek a körülményfüggő különböző reakciótypusok is újabb zsidóellenes sztereotípiákat szülnek, mint például a „gyáva”, „alamuzsi” zsidó.

Vannak azonban előítéletek, amelyeknek az eredete sem „természetes”. Nem azért, mert a lehetőségük nem lenne adott az úgynevezett „emberi természetben”, hanem azért, mert forrásuk, motivációjuk nemcsak hogy nem jellemző mindenkire, hanem tárgyuk sem okvetlenül az „idegen” és az ismeretlen. Ezek a gyűlöletből fakadó előítéletek. Az „absztrakt” zsidóról lehet elítélő véleményem, de gyűlölni nem gyűlölhetem őt. A gyűlöletből háromféleképpen fakadhat – mindig veszélyes és cselekvőképes – előítélet. Először úgy, ha egyetlen tapasztalatot általánosítok. Például egy zsidó becsapott, vagy azt hiszem, hogy becsapott (ez ebből a szempontból mindegy), s ezért gyűlölöm az egész zsidóságot mint csaló fajzatot, amely megmérgezi népem egészséges szellemét. Másodszor úgy, hogy valakivel/valamivel szembeni gyűlöletemet kivetítem az egész zsidóságra. Például

gyűlölöm a kapitalizmust, s azt a zsidósággal azonosítom, hiszen egy ilyen sztereotípiára éppen rendelkezésemre áll. Harmadszor, mert frusztrációból eredő agresszív gyűlöletemet a zsidóságra vetítem ki. Mondjuk sikertelen voltam valamiben, míg a zsidó szomszédomnak ugyanez sikerült. Hozzáteszem, hogy a gyűlölet lehet közvetetten is előítéletünk forrása. Például ha vágyom valamire, de nem tudom vagy nem merem megtenni, amit egy zsidó megtesz, vagy úgy hiszem, hogy megtesz (ez ebből a szempontból egyre megy), akkor már ezért is gyűlölni fogom. Mondjuk azt fogom hirdetni, hogy „a zsidó” „érzéki”, „meztelenkedő”, „buja”, és ezért gyűlöletre méltó, mert ezek azok a vágyaim, melyek külső vagy belső okból frusztrálódtak. A „természetes előítéletek” szolgáltatják a sztereotípiákat a gyűlölködő előítéletekhez.

Ez a megkülönböztetés nemcsak elméletileg fontos. Gyakorta „antiszemitának” nevezik azt, aki természetes előítéleteket táplál a zsidósággal szemben. Ez azonban önmagában még nem antiszemitizmus. Idézhetünk például számtalan zsidókra vonatkozó természetes előítéletet olyanoktól is, mint Immanuel Kant vagy Széchenyi István. Ettől ezek a nagy férfiak még nem lesznek antiszemiták. Az antiszemitizmus, ahogy az antijudaizmus is, nemcsak egy előítélet, nemcsak egy negatív sztereotípiából összetett torzkép, hanem csak akkor az, ha egyúttal mindez párosul az erre a torzképre kivetített gyűlölettel és ressentiment is. A kifogyhatatlan magyar zsidó humor kitalált erre is egy öniróniával spékelt viccet, amely állítólag Mikszáth Kálmántól származik. *„Ki az antiszemita? Aki a kellenél jobban utálja a zsidót.”*

Igaz, ha a negatív sztereotípiákból összeállított zsidókép önmagában még nem is tesz senkit antiszemitává, az antiszemiták ezekből a forrásokból is merítik zsidóképüket, és velük is igazolhatják irracionális gyűlöletüket. Mivel most a „zsidókérdésről” beszélünk, érdemes kissé részletesebben megvizsgálnunk ezeket a sztereotípiákat, teljesen függetlenül attól, hogy ki használta, alkalmazta, hirdette őket.

Minden sztereotípiát, amelyet most röviden elemzek, a korábban említett könyvekből, nem pedig eredeti forrásokból merítettem. Tisztában vagyok az ebből eredő nehézségekkel. Minden szerző, aki a „zsidókérdésről” ír, már maga is vagy a *Másikról* vagy *Magáról* ír, tehát két különböző perspektívából közeledik tárgyhöz. Ez a két perspektíva maga is szóródik. Mind

Szolzenyicin, mind Gyurgyák a *Másikról* beszélnek, amikor a zsidó személyét/fogalmát tárgyalják. Ez teljesen független attól, hogy mennyit idéznek nem zsidó, antiszemita, s mennyit zsidó szerzők nézőpontjából. Szolzenyicin például, mint könyve előszavában írja, arra törekedett, hogy egyenlő mértékben szóaltassa meg a két forrást, azaz a hetero-sztereotípiákat és az auto-sztereotípiákat. Mi több, azt ígéri, hogy a zsidó források lesznek többségben. Ez azonban egészen a 20. századig nincs így. Csak a 20. század történetének elbeszélésekor kezdenek a zsidó források jelentősebb szerepet játszani. Lehet, hogy a korábbi idők elemzésekor zsidó források nem álltak Szolzenyicin rendelkezésére. De még ha minden korszakra nézve be is váltotta volna ígértét, az sem változtatott volna azon, ahogyan Szolzenyicin a forrásait interpretálja. A magyarázatokban, ahogy már a szerző szóhasználatában is, világosan kirajzolódik a szerző álláspontja. Tekintete, mellyel a zsidóságot nézi, nem pusztán az orosz tekintete, hanem egy meghatározott, nagyon is konkrét orosz szeme. Szolzenyicin ugyanis a cárizmus és a pravoszláv orosz szemével néz és ítélkezik. Ebből a perspektívából érthető például, hogy mikor a pogromokról esik szó, Szolzenyicin állandóan arról beszél, hogy a cár ezekért nem felelős, hogy a cárt felelőssé tenni maga az előítéletesség, mivel a cár csupán határozatlansággal és gyengeséggel vádolható. Különben is a legnagyobb pogromok cselekvő résztvevői nem is oroszok, hanem ukránok és lengyelek. (Mint említettem, a legtöbb előítéletben is van valami igazság; s így ebben is lehet.) Gyurgyák, miután, szerintem találóan, definiálja az asszimiláció fogalmát, hozzáteszi, hogy a zsidóság asszimilációja Magyarországon sikertelen volt. A teljes asszimiláció a nemzetállamok korában, így Gyurgyák, utópiának tekinthető. Egyesek kifogásolták ezt a gondolatot, én azonban csak a „sikertelen” megállapítás ellen emelnék kifogást. *Lehet-e egy néphalálra vagy nemzethalálra azt mondani, hogy „sikeres” volt?* S ha ez utópia, akkor – legalábbis zsidó perspektívából nézve – negatív utópia.

Gershom Scholem ugyanezt a folyamatot a német zsidóság szempontjából úgy látja, hogy már az asszimilációs szándék is a német-zsidó kapcsolatok hamis indulását jelzi, mivel ez lemondást jelentett a zsidó lét teljességéről. Persze a zsidó perspektívák is különbözőek. Gyurgyák számtalan zsidónak tekintett forrást

idéz, amelyek szerzői valóban a „sikeres” asszimilációt, azaz a zsidóság megszűnését tekintették elérhető és elérendő céljuknak. Ha a problémát az identitás szemszögéből elemezzük, akkor a gondolatmenet nem írhatja le a „zsidó perspektívát”, mivel az asszimiláció sikere csak a zsidó identitásnak már az induláskor való feladásával lehetséges. Ez még sokkal szélsőségesebb álláspont, mint a Scholem idézte készség a zsidó élet teljességéről való lemondásra.

Mindezeket a problémákat tekintetbe véve igyekszem a zsidókra vonatkozó sztereotípiákból összeállított képeket úgy elemezni, hogy zárójelbe teszem, nemcsak hogy melyik könyvből valók, azt is, hogy kinek a szájából idézik. Ez persze nem minden esetben lehetséges, főleg ott és akkor nem, ahol sajátos és nem „népi” és „közönséges” sztereotípiákról van szó.

A sztereotípiák többnyire történetekkel vannak tarkítva vagy történetekhez fűződnek. A teljesen irracionális, mondhatnám „mitikus” vagy abszurd sztereotípiákhoz mindig rémtörténetek párosulnak. Így van ez a vérvád esetében. Nem elég azt mondani, hogy a zsidók húsvétkor a pászkát keresztény szűz lányok vagy fiúk vérével sütik, de ehhez történeteket is kell fabrikálni, a „hol volt, hol nem volt, volt egyszer...” kezdetű expozíciót. Minden vérvád a már elmondott vérvádtörténetek újraírása vagy újra elbeszélése, s ennyiben nem volt jogtalan a jelenséget „mitikus” kifejezéssel leírnom. Ahogy a mítosz történeteit, ezeket is mindig megismétlik. Miután vérvád létezik, mindig újabb esetekre van szükség már a mítosz konfirmációja érdekében.

Egy másik efféle történetet igénylő sztereotípiát a zsidók „világuralomra való törekvése”. Az idézőjelbe tett sztereotípiát már maga is egy minielbeszélés. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a zsidó ilyen vagy amolyan, hanem arról is, hogy pontosan mire törekszik. Nos, az úgynevezett *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* egy igen hosszú történetet fabrikál ebből a lerövidített történetből. Ez is egy mítosz persze, de az előbitől abban különbözik, hogy egy modern mítosz. A „világuralomra való törekvés” koncepciója ugyanis a szekularizációval függ össze. Az ateista koncepció, Ibsennél például az ateista figurák – mint John Gabriel Borkman – vallják, hogy „világuralomra” törnek. Miután csak Isten uralkodik az egész világ felett, s miután Krisztus egyik attribútuma az, hogy Pancreator, a világmindenség ura, vallásos ember nem vallhatja

meg magának, hogy akár saját maga vagy népe nevében „világuralomra” tör. Az embernek kell Isten helyét elfoglalnia ahhoz, hogy világuralomra törjön. Egy valamennyire is vallásos zsidó számára – s minden zsidó valamilyen módon „vallásos” – a „világuralomra törés” istenkísértés. Bábel tornya, bűnös vágy. Ha Freudra hallgatunk, minden kisgyermek melengeti magában a mindenhatóság fantáziaképét. Tegyük fel, hogy felnövekedve is infantilis marad. Tegyük fel továbbá, hogy vallása tiltja, hogy Krisztusnak képzelje magát, de ugyanakkor szembesül egy ateista környezet világuralmi mítoszával. (Mondanom sem kell, hogy az orosz nihilizmus virágkorában a *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* címen elhíresült hamisítvány szerzői pontosan ebben a helyzetben leledtek.) Talán magától értetődik, hogy ez a frusztrált ember maga és társai tiltott vágyálmait a zsidókra vetíti ki. Ők, azaz a zsidók azok, akik tudatosan, istentelenül világuralomra törnek, ők azok, akiknek nincs gátlásuk, mi több, akiknek sikerült is.

De nemcsak a „mitikus jellegű” sztereotípiákhoz, hanem minden más sztereotípiához is tartoznak történetek. Így például azzal kapcsolatban is, hogy a zsidóknak lett volna lehetőségük arra, hogy földművesekké váljanak – indul a sztori –, de nem éltek vele, mert lusták. Vagy: a zsidó kereskedők azért csapják be a keresztényeket, mert ezt a Talmud nekik megparancsolja – mondja egy másik történettípus –, ha nem ezt tennék, a rabbik megbüntetnék őket. A történetek persze nem okvetlenül mindenki által ismertek², az egyes antiszemita privát történeteknek a többiek többnyire hitelt adnak.

A „történetek” még egy másik fontos szerepet is betöltenek az előítéletek rendszerében. Alátámasztják a kettős mércével való mérés elterjedt gyakorlatát. Szolzsenyicin például részletesen leírja és elemzi, hogy mikor és hogyan jelölt ki a cári rendszer kényszerlakhelyet a zsidók számára, hogyan tiltotta ki őket mind a falvakból, mind pedig a letelepedési övezeten kívül fekvő városokból, hogyan vezette be a numerus clausust nemcsak az egyetemeken, de a középfokú oktatásban is. A szerző krónikásként viselkedik, hasonlóan a gulágot leíró nagy könyvéhez. Itt azonban nemcsak nem helyesli, de nem is bírálja ezeket az intézkedéseket. Megérti és magyarázza őket. A történet folytatása során kerül sor az 1904–5-ös évekre, az orosz–japán háború idejére, amikor is a kormány megszüntette a felsőfokú végzettséggel rendelkező zsi-

dókra vonatkozó korlátozó intézkedéseket, enyhítette a numerus clausust és megadta a zsidóknak a szabad helyváltoztatás jogát azokban a tartományokban is, amelyek addig tilosak voltak számukra. Az ismertetés után Szolzsenyicin megjegyzi, hogy a zsidók sajnos nem méltányolták a kormány „jóindulatát”. Talán nem is jutott eszébe, hogy mi volt a véleménye arról a kormányról, amely magukat a kényszerlakhelyeket kijelölte, hogy később feloldja a tilalmak egy részét. Vajon ő méltányolta-e akkor a kommunista kormány jóindulatát? De hát arra szolgál a narratíva, hogy ilyen kérdéseket ne lehessen feltenni, nehogy esetleg meg is lehessen válaszolni. Igaz, hogy a zsidók valóban zsidók voltak, sem nem politikai foglyok, sem nem „ártatlanok”. Az is igaz, hogy a történelmi helyzet más volt.

Hiszen az mindig más.

Jakov Katz elismeri ugyan, hogy a zsidóellenesség nem a kereszténységgel jött létre, hanem megelőzte azt, de fontosnak tartja megkülönböztetni a keresztény antijudaizmust a pogány antijudaizmustól. Vannak persze „örök” történetek, mint például a „vérvád” vagy a „kútmérgezés” – a „méregkeverés” vádja. Ezek az irracionális, teljesen alaptalan mítoszok sorába tartoznak, amelyek minden korszakon átívelnek. Ugyanakkor léteznek állandó, folyamatos, de mégis valamiféle realitáshoz kapcsolódó sztereotípiák is, amelyek a zsidóknak a környező népességtől való elkülönülésére vonatkoznak, például a nem zsidók szemében oly furcsa szokásaikra. Ami ezeket a vádakot illeti, valóság-tartalmuk elvitathatatlan. S az is pszichológiailag érthető, hogy az emberek félnek attól, ami más, ami különleges, titkot rejteget. Többnyire baljós dolgokat tulajdonítanak a máságnak, az idegennek. Ez utóbbi a „természetes előítéletek” közé sorolható.

De Jakov Katznak mégis igaza van abban, amikor rámutat a pogány és a keresztény antijudaizmus közötti éles cezúrára. A pogány népek a zsidókat ateizmussal és a Birodalom elleni hűtlenséggel gyanúsították, mivel nem tisztelték a helyi isteneket, s különösen nem a római isteneket. A kereszténység azonban a zsidóságot istengyilkossággal vádolta, s ebből számtalan negatív „melléksztereotípiá” következett. Katz éles szeme azt is észrevette, hogy még a felvilágosítók, mi több az ateista antiszemiták is

megismételnek számos, a keresztény antijudaizmusban gyökeredző vádat.

Mielőtt megpróbálkoznék az osztályozással és az érdemi elemzéssel, hadd soroljak fel néhány tipikus negatív vagy legalábbis negatívnak szánt sztereotípiát. Azért különböztetem meg a negatívot a negatívnak szánttól, mert, mint még visszatérek rá, „ugyanaz” nem „ugyanaz”. Azaz: az „ugyanazt” lehet teljesen más hangsúllyal kimondani úgy, hogy a negatív pozitívvá váljék. Miután nincsenek pusztán tények, csak értelmezett tények, vannak olyan értelmezések, amelyekkel lehet más, mi több, ellenkező, értelmezéseket szembeállítani. Az efféle véltén vagy inkább szándékuk szerint negatív sztereotípiák többnyire történelmi és nem faji jellegzetességekre vonatkoznak. Nem tudom persze felsorolni az összes ismétlődő sztereotípiát csak néhány tipikusra, illetve típusra szorítkozom, úgymint:

„Természetellenes népség”, „erkölcstelen”, „vad érzékiségű”, „pöffeszkedő”, „alázatos”, „talmudista”, „okoskodó”, „értéktagadó”, „metyely”, „elkorcsosult faj”, „csavaros észjárású”, „bomlasztó elem”, „elmaradott”, „kapzsi”, „gyáva”, „mohó”, „fehér néger”, „szellemileg szegény”, „szabadkőműves”, „hazátlan bitang”, „forradalmár”, „irracionális”, „babonás”, „vallása babona”, „kazár”, „parazita”, „fanatikus”, „korrupció”, „kizsákmányoló”, „gonosz”, „bűnöző”, „élősködő csaló”, „uzsorás”, „bankár”, „érzéketlen a művészet iránt”, „hiányzik belőle a kíváncsiság”, „érdekember”, „alkotóerő híján való”, „ízléstelen”, „destruktív”, „absztrakcióra hajlamos”, „dogmatikus”, „frivol”, „partikuláris”, „hazaáruló”. Ezeket a „tulajdonságokat” aztán tetszés szerint lehet csokorba kötni. Alkalmadtán még hozzá lehet fűzni a hagyományos sztereotípiákat, mint „istengyilkos”, „kútmérgező”, „istentagadó” és a többi... A Talmud, melyet persze nem ismertek különösen, sok fekete pontot kapott ebben az osztályozásban.

Miután ezek a negatív vagy negatívnak vélt tulajdonságok a *Másikra* vonatkoztak, nem ritkán, különösen az asszimiláció korában zsidók is alkalmazták, természetesen a másik zsidóra. A „talmudista” a felvilágosodott zsidó szájában éppen olyan negatív sztereotípiát volt, mint a nem zsidó szájából. A pesti neológ zsidók ha nem is beszéltek a Galíciából bevándorolt zsidókról mint „kazárokról”, ahogyan ezt a magyar antiszemita tették, de a „pólisiakról” annál inkább, nem kis megvetéssel. Jelezve, hogy

ami a „pólisiakról” igaz, az rájuk nem vonatkozik. Ebben volt nem kevés indokolatlan megvetés, lenézés, de egy csepp gyűlölet sem. Hozzáteszem, mint később a humor elemzésénél még visszatérek rá, hogy mint minden társadalom, a zsidó is megosztott volt. Többek között ezt a tényt is eltakarták „a zsidókra” vonatkozó előítéletek. Nemcsak a nem zsidó nézett a zsidóra, mint a *Másikra*. A gazdag zsidónak a koldus zsidó, a tudósnak a tudatlan zsidó, az egyszerű zsidónak a furfangos zsidó is a *Másik* volt. Pontosan úgy, mint a magyar úrnak a magyar paraszt. És éppen úgy megmaradt az azonoság, illetve azonosulás érzése az ellenséges idegennel szemben. Amikor a német és orosz antiszemita azzal vádolták a zsidóságot, hogy számukra minden zsidó – Rotschildot is beleértve – „a mi kutyánk kölyke”, elfelejtették, hogy ők is így vannak vele, ha történetesen bántalmazott vagy – fordítva – ha különösen sikeres és elismert németekről vagy oroszokról van szó. A zsidó öngyűlölet más töről fakad.

Meg kell különböztetni az úgynevezett faji és a történelmi előítéleteket. Ha azt mondom, hogy „fehér néger” vagy „elkorcsosult faj” vagy „kazár” vagy „bűnöző” vagy „alkotóerő híján való” vagy „gonosz” vagy „irracionális” és hasonló, akkor „a zsidókról” mint fajról vagy, a fajelmélet kialakulása előtt, mint népről beszélek általában. Ezek a tulajdonságok, az antiszemita szerint, minden korban jellemzik „a zsidót”, még hozzá minden zsidót, a bibliai kortól, mondjuk Ábrahámától, egészen a mai napig. A fajelmélet abban különbözik a korábbi hasonló elméletektől, hogy meghaladhatatlannak tekinti ezeket az állandó vonásokat, tehát a fajelmélet szerint senki sem vetkőzheti le ezeket a gyűlöletes tulajdonságokat, ha egyszer zsidónak született. A fajelmélet előtti korszakokban az egyetemes elítélés tárgya a levetkőzhetetlennek és meghaladhatatlannak tekintett zsidó szokásvilág és kultúra. Így elfogadható volt az a hipotézis, hogy a zsidó, amennyiben kikeresztelkedik, legalábbis utódaiban meg tud szabadulni a zsidó nép alantas kultúrájától. Persze ez a történelemmel szemben közömbös – s ezen belül a fajelméleti – megközelítés is narratívával párosul. Azonban ez az elbeszélés nem egy konkrét korszakkal, hanem a zsidó nép kialakulásával kezdődik, s ha akarjuk, azzal is végződik. Eszerint a zsidó fajta Ábrahám óta semmit nem változott. Magától értetődő, hogy ezt a fajta szemléletet leginkább az ateista vagy deista gondolati

rendszerek képviselik egyértelműen, míg a hagyományos keresztény antijudaizmus az ősatyákat, sőt még Dávid király alakját is megkímélve – ne felejtjük el, hogy Jézust *Dávid házából származtatják* – a zsidóság egyetemes bűnösségét az istengyilkosságból eredezteti.

A tények egyoldalú értelmezése, mint a kettős mérce alkalmazásának tipikus forrása és kísérője, ebben a hangszerelésben különösen jól megfigyelhető. Nemcsak vulgáris antiszemitaakra, hanem néha joggal becstült gondolkozókra is érdemes itt hivatkozni.

Voltaire-rel kezdődik a görögség és zsidóság szembeállítása – természetesen a görögség javára. A sort a német romantika folytatta, Hegel, Bruno Bauer, Dühring és mások. A görögség ebben a történetben a történelem szellemi, alkotói csúcspontja, míg a zsidóság korcs fajzat, amely benne rekedt a babonában. A németek, akik önmagukat a görögség egyetlen jogos örökösének tekintették, még Voltaire fantáziálására is rátettek egy lapáttal. Mindennek Jakov Katz könyvében utána lehet nézni. A vádak lényege röviden összefoglalva: a zsidók világképe primitíven antropomorf és „zavaros”. A zsidók mindig uzsorások és csalók voltak. Már Ábrahám is becsapta a fáraót és másokat, meg is akarta ölni a fiát. Jákob hazudott, csalt, sikasztott, lopott, Dávid elcsábította egy más férfi asszonyát, majd azt megölte és így tovább. A zsidók mindig ilyenek voltak, és máig ilyenek maradtak: csalók, hazugok, alantasak, babonások. Legjobb lenne, ha eltűnnének. Szemben a gyáva és babonás zsidókkal: a görögök államalapítók, nemesek, harcosok, hősök, alkotók és gondolkozók.

Persze a Biblia minden „ténye” egészen más interpretációban is megjeleníthető. Így például Pap Károly – aki különben igen kritikus, mikor a saját kora zsidóságát bírálja – a *Zsidó sebek és bűnök* című pamfletjében rajongva írt az ősapákról. Ugyanazért rajong, amit mások gyűlölnék. Hogy Jákob nem ölt, hogy nem állt bosszút, hanem hogy – szemben a görögökkel – igazán és nagyon tudott szeretni, míg a görögök csak az öldökléshez értettek. Nem kérdéses, hogy ebben az összehasonlításban mind a két szemben álló fél feledékeny. Mind a görögök szerelmesének, mind a zsidók szerelmesének a harcos, hősi és államalkotó görög jut csak az eszébe. És mi van a görög istennel? Azok vajon nem antropomorfak? És vajon a görög istenek – nemcsak az emberek! – nem csalnak-e,

lopnak-e, hazudnak-e, paráználkodnak-e, nem csábítják-e el vagy inkább nem erőszakolják-e meg más feleségét? S nem teszik-e ezt jóval gyakrabban és természetesebben, mint a bibliai történetek szereplői? Dávidot elmarasztalja a próféta, s a zsoldáros meg is bánja bűnét, de ki marasztalja el Zeust vagy Héraklész vagy akár Odüsszeust? Hogy az érem másik oldalát is megemlítsem, persze a görögök is tudtak nagyon szeretni, ahogy Platón szerette Szókratész, ha másként is, mint ahogy Jákob Ráchelt vagy Józsefet szerette.

Csak azt tudom megismételni: minden több mondatban leírt hazugságban van egy szemernyi igazság. Az ősatyák a Biblián nevelkedett megannyi generáció számára szerepmodelleknek számítottak. Sok zsidó apa ismerte fel önmagát Jákobban – vagy éppen imitálta Jákobot, amikor rajongott tehetséges fiáért. S a törvénysértést elkerülendő, egy eltitkolt felfedezésen, empirikus tudáson alapuló furfangos trükk, amellyel Jákob becsapta azt, aki őt becsapta, egy ideális, ugyanakkor nem erőszakos bosszúaktus példajaként szolgált a hithű zsidók számára. Minden történet, amely megőrződik egy nép kulturális emlékezetében, aktív hatóanyagokat tartalmaz.

Szemben a „faji” vagy ahhoz hasonló negatív sztereotípiákkal, a történeti sztereotípiák nem nyúlnak vissza a régi héberek történetéhez. A „vendégről” szólnak, mely a „gazdanép” keretei között él, és a befogadókat korrumpálja. Ezek közül egyes sztereotípiák, mint „erkölcstelen” vagy „buja” tipikusan pszichológiai értelmezést igényelnek. Hozzá kell tenni, hogy ezek és az ezekhez hasonló negatív sztereotípiák szexuális vonzerőt is tulajdonítanak a zsidóknak. Kicsit hasonló a helyzet a zsidó értelmi képességekre és azok gyakorlására vonatkozó sztereotípiákkal, mint „agyafűrt”, „ravasz”, „spekulatív”, „elvont gondolkodású”. Néha még az „intelligens”, „gyors észjárású” is csatlakozik e lajstromhoz. Az utóbbit dicsérő jelzőnek is lehetne tekinteni, ha nem kapcsolódna majdnem mindig össze a zsidókat diszkrimináló intézkedésekkel, vagy legalábbis az ezekre történő javaslatokkal. A szokásos érv szerint éppen azért, mert a zsidó intelligens, gyors észjárású, s ennél fogva veszélyt hordoznak a mély, de lassabb észjárású nem zsidókra nézve. Ezzel az érveléssel igazolják a numerus clausust vagy a zsidók eltiltását bizonyos szellemi foglalkozások gyakorlásától. Ezenfelül az éleselméjűség – legalábbis a zsidó

meghatározó, „megkonstruáló”. Másik szerint – természetlen, s ennél fogva az alkotóképesség elkorcsosulásának mind forrása, mind pedig következménye. A zsidó alkotóképesség hiányát tárgyaló írások különösen elszaporodtak Freud és Einstein századában.

Mellékesen teszem hozzá, hogy ama híres-nevezetes zsidó élelméjűség is csupán a legendák világába tartozik. Persze a tanulásban nagy előnyt jelent, ha az ember elméje fiatal éveiben a „pílpulon” edződött, s ha három-négy nyelven – mint a jiddis, a német, a héber s a befogadó ország nyelve – ír és beszél. De ennek semmi köze sincs valamiféle velünk született értelmi képességhez. A szerzett tulajdonságok, mint jól tudjuk, nem örökölhetőek.

Ami a „természetellenes” jelzöt illeti, ez nem elsősorban a zsidók szexuális életét, hanem a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyét jellemezni van hivatott. A jelző használata megfelel a modern korban, elsősorban a romantikus irányzatban képviselt fantáziának és látásmódnak. A modernség romantikus szemszögből nézve „mesterséges”, azaz „mechanikus”, szemben az „organikus”, „természetes közösségekkel”, a bukólikus élet illúziójával. Hozzá kell azonban tenni, hogy a zsidókra a „természetellenes” jelzöt már a modernség előtti korokban is ráakasztották. A pénz „természetellenes”, a hitel és kamat különösen az – ezt Arisztotelész is így látta. (*Politika* című könyvében írja, hogy pénzt kamatra kiadni természetellenes, mert a pénz nem szülhet pénzt.) A zsidók tehát többségükben „természetellenes” mesterségeket űznek. Ezért élnek, mint hal a vízben az új, a „természetellenesen” modernizálódó világban. Hiszen modernség ide, oda, mégiscsak az a természetes, hogy a nép lakóinak többsége a földet művelje, falun éljen, egy kisebb rétege gyári munkás legyen, vagy legfeljebb kézműiparos, s igen kevesen vegyenek részt az amúgy is improduktív kereskedelem üzésében, még kevesebben foglalkozzanak pénzzel és legyenek „szabadfoglalkozásúak”, tehát végezzenek szellemi munkát. Az akkori elképzelések szerint csak a nehéz testi munka számít igazán munkának, ezenfelül semmi igazán nem tekinthető annak. A kereskedelem, a pénzügyek kezelése pedig egyenesen a „lustálkodással” azonos, s akik ezeket az improduktív foglalkozásokat űzik, azok lényegében paraziták. „A zsidónak bűdös a munka”, „a zsidó parazita” annyit jelent, hogy „természetellenes” a zsidóságon belüli munka-

megosztás, mivel több a zsidó házaló és kereskedő, mint a munkás és paraszt. (Mit mondott volna Petőfi Sándor, ha valaki a „jó öreg kocsmárost” henyélő parazitának titulálja?) E romantikus előítéletekben a szocialisták egy része is osztozott, Karl Marxot is beleértve. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a szocialista zsidó fiatalok a Bundban és a cionista mozgalmakban átvették ezt az előítéletet, és maguk is azt vallották, hogy a zsidóságon belüli munkamegosztás „természetellenes”, s ezt majd Palesztinában helyre kell és lehet hozni. Ha a munkamegosztás „természetes” lesz, akkor a zsidó nép is olyanná válik, „mint a többi nép”. Scholemnek van valami igazsága abban, hogy ez a gondolatmenet az asszimiláció egyik megnyilvánulási formája.

De a tréfa nem Scholem, hanem a mi időnkben csattant. Ugyanis ma, amikor e sorokat írom, az egész nyugati modern világ foglalkozási struktúrája olyan, vagy még olyanabb, mint a zsidóké volt egy századdal korábban, mikor a vád hangos volt, és amikor a vádban foglaltakat a lelkes zsidó ifjak magukra is vették. Ma a modern világban a földeken dolgoznak a legkevesebben, míg a legtöbben a kereskedelem, a pénzvilágban és a szolgáltatások területén. Tehát ha az előbb elemzett sztereotípiát komolyan vesszük – ma mindenki zsidó. (Az említett sztereotípiát tovább él, bár elsősorban nem az antiszemitizmus formájában. Így például abban a hangszerelésben, hogy az egész modern „nyugati” világ henyélő parazitaként élősködik a „harmadik világ”.)

A munkát, legalábbis a modern világban, senki sem azonosítja többé a nehéz testi munkával, és egy mai Jákob nagyobb tiszteletnek örvend, mint egy mai Achillész – kivéve a sportstadionban. Ezzel persze – hogy kissé a témám mellé beszéljek – ma vége is van a testi erőfölényre épülő férfiuralomnak.

Szedjünk egy csokrot a „társadalmi” (tehát nem elsősorban faji) sztereotípiákból: a zsidó „érdekember”, „kapzsi”, „fukar”, „pénzhajhász”, „kapitalista”, „nem ismer értékeket”, „csaló”, „spekuláns” (ezen mind a pénzzel való spekuláció, mind a Talmudon való spekuláció értendő), „racionalista”, ugyanakkor „irracionalis” stb. Ez a konstrukció voltaképpen egy kép, méghozzá „a zsidókról” rajzolt karikatúra leírása. A karikatúráról azt szoktuk mondani, hogy túloz. De nemcsak túloz, hanem el is torzítja az arányokat. A jó karikatúra az arányok eltorzítá-

sának segítségével valami igazat mond ki egy emberről. Ez azonban csak akkor történik így, ha valaki egyedeket karikíroz, s különösen, ha a karikatúra rajzolója saját szemével nézi és látja, amit karikíroz. Az egyetemes típus (mondjuk kurva, rendőr, anyós) karikatúrája már önmagában is művészileg problematikus. Azonban a karikatúra mindig hazug és hamis, ha a rajzoló nem a saját szemével, hanem az előítéletek, sztereotípiák torzító szemüvegén keresztül nézi, vagy nem is igazán nézi, csupán látja azt, amit karikíroz. Így sosem arról mondja el az igazat, amit karikíroz, hanem arról a konstrukcióról, melynek szemüvegén keresztül karikíroz. Az előbb leírt zsidókarikatúra nem a zsidóról, hanem az antiszemitáról közöl igazságot, azaz magát a karikatúristát leplezi le. Nemcsak a zsidókról rajzolt karikatúrák esetében van ez így, hanem a „kulákról”, a „burzsujról” vagy a „parasztról” rajzolt gúnyképek esetében is, valahányszor ha a rajzoló előítéletet másol.

A „társadalmi” zsidóellenes sztereotípiákra csak egy nagy közhellyel lehet válaszolni: az egyik zsidó ilyen, a másik meg amolyan. Ennél jobbat és többet csak a viccek mondanak.

A bonyolultabb és konkrétabb sztereotípiák közé tartozik, hogy a zsidó „hálátlan”, mivel nem hálálja meg a befogadó nép iránta tanúsított jóindulatát. A befogadó nép már azzal is kifejezte jóindulatát, hogy befogadta őket, hogy a későbbiekben hozzájárult a megkülönböztető jelek eltörléséhez, de azzal is, hogy „emancipálta” őket, megadván nekik az állampolgári jogokat, ezen belül a szavazati jogot is. Érdekes, hogy nemcsak a különben is paternalista szellemiségtől átítatott orosz gondolkodásban – ahol még a parasztnak is hálálkodnia illene a késői jobbágyfelszabadításért –, hanem minden zsidók lakta országban milyen nyomatékos helyet foglal el a paternalista érvelés, ha történetesen a zsidókról van szó. Még ha nyolcszáz éve éltek is egy helyben, mondjuk Lengyelországban, akkor is hálát vártak el tőlük minden „engedményért”.

Hogy a zsidókat mindenütt jól felfogott érdekből engedték letelepülni, már ott, ahol engedték, az természetes. Valóban semelyik nép nem várhatja el, hogy szívességet tegyenek neki. De akkor ne tessék azt tettetni, mintha folytonosan kegyet gyakoroltak volna.

A „hálátlanság” téma felerősödik az első világháború idejében. A zsidó úgymond „hazafiatalan”, „dezertáns”, „lapít”, „nem harcol a fronton”, inkább „zsíros üzleteket köt a háterszág-

ban”, „rothadt élelmet szállít a frontra”, „használhatatlan bakancsok forgalmazásával gyilkolja katonáinkat”. Még ha a „népnyúzó kapitalista” melléktémától el is tekintünk, mivel az ebben a hangszerelésben pusztá rágalommá változik, érdemes megvitatni a „katonakerülő” jelzőt. Az orosz előítéletek ezt azzal magyarázzák, hogy „a zsidó németnek hiszi magát”, mert németül (jiddisül) beszél, ezért a németekhez húz, a németek előítélete szerint viszont „a zsidó” egyáltalán nem kész arra, hogy megvédje a német hazát, mert nem is tekinti magát németnek. A magyar antiszemita hasonlóképpen érvel. Van ebben valami igazság?

Az első világháború idején már befejeződött – mind Németországban, mind Ausztriában és Magyarországon – az asszimiláció első és leghevesebb szakasza, míg Oroszországban éppen ebben az időben, tehát igen későn, kapott lendületet. Az asszimiláns német és magyar zsidó éppen buzgó, gyakorta túlbuzgó nacionalista érzelmeitől hajtva be akarta bizonyítani, hogy nem hitványabb, mint a német vagy a magyar – mint sajátjának tudott és érzett nemzete régebbi tagjai. Oroszországban ugyan keskenyebb volt ez a réteg, de létezett, és számtalan zsidó ifjú (lásd Trumpeldor) ugyanolyan jó harcosnak bizonyult, mint magyar vagy német vagy osztrák ellenségei. Természetesen nem minden zsidó volt asszimiláns vagy csak félig-meddig az Németországban, Ausztriában és Magyarországon sem. Nem tudható, hogy ezek hogyan harcoltak, hacsak regényekből nem (egyesek biztosan jól, már csak „jukszból” is, mások igyekeztek elkerülni a frontszolgálatot, mint Singer regényeiből tudjuk). De azért számukra ez a háború semmiképpen nem volt problémamentes. Gondoljunk csak arra az anekdotára, amelyet, ha máshonnan nem, Schwarz-Bart *Igazak ivadéka* című könyvéből ismerünk. Egy francia zsidó katona hősieen harcol a német ellenséggel. Céloz, talál, céloz, talál, s mikor egyszer talál, hallja, ahogy a halálosan sebzett ellenséges katona elmondja héberül a halotti imádságot.

Tény – persze interpretált tény –, hogy a zsidók igen nagy számmal vettek részt forradalmi mozgalmakban, különösen a 20. század elején. Azért mondom, hogy erősen interpretált tény, mert „a zsidókra” nézve ez csak Keleten igaz, Nyugaton és Délen azonban korántsem. Ugyanis a francia, olasz vagy spanyol kommunisták között a zsidók nem voltak „felülreprezentálva”, míg például az orosz, a litván, a

lengyel, a magyar forradalmi mozgalmakban igen. Leginkább éppen Magyarországon.

A modern kor egyik legsajátosabb s ugyanakkor féltelmetes jelensége, hogy elvileg egyenlő esélyt kínál, de gyakorlatilag az esélyek egyenlőtlenek maradnak. Mindig akadnak olyan jól képzett értelmes emberek, gyakran értelmiségiek, akik frusztrálttá válnak, mert a „sors nem nyújt nekik tér”. Tehát keresnek maguknak egy ilyen teret. A forradalmi mozgalmak (manapság a terrorista szervezetek) módot nyújtanak, hogy valaki a segédorvosi pálya vagy a vidéki újságíró taposómalma helyett vezérré váljék. Az legyen, amire szerinte tehetsége módot adna – ha a társadalmi szabályok merevsége és az előítéletek ezt a polgári életben nem korlátoznák. Különösen azok ragadják meg az alkalmat, akiknek a polgári életben összehasonlíthatatlanul kevesebb lehetőségük van arra, hogy képességüknek megfelelő pozícióba kerüljenek. Ilyen volt a fiatal zsidó értelmiségiek helyzete Kelet-Európában. Oroszországban és Magyarországon különösen a politikusi pályán volt elzárva előlük a felemelkedés útja, ha szüleik nem voltak történetesen gazdagok, nem tértek ki és nem házasodtak be az uralkodó arisztokráciába. Gyakorta még akkor sem. Ezeknek az ambiciózus ifjaknak a társadalmi forradalom kínálta mindehhez a nagy alkalmat. Közben még nagy embereknek és hősöknek is érezhették magukat – néha azok is voltak. A forradalmi mozgalmakhoz való csatlakozás ugyanakkor az asszimiláció rövidebb és kevésbé fájdalmas útjának is tűnt. Nehezebb igazi orosz földbirtokossá válni, mint igazi forradalmárrá. Az utóbbi esetben nem kellett orosznak lenni, a szerencsés helyre történő születés elengedhetetlen követelményét meg lehetett kerülni, s közvetlenül az úgynevezett világforradalomhoz kapcsolódva részt venni a játszmában, ahogy ezt Trockij, Kamenyev, Zinovjev, Radek tették. (Hogy Sztálin később mindnyájukat megölette, más, noha mégsem egészen más, lapra tartozik.) Azért vett részt Franciaországban vagy Olaszországban jóval kevesebb zsidó a forradalmi mozgalmakban, mert ott jóval korábban megtörtént az emancipáció, s ezért e szerencsésebb vidékeken az ambiciózus zsidó fiatalok sem jobban, sem kevésbé nem frusztrálódtak, mint a hasonszőrű szardíniai vagy a roueni, többre hivatott „árja” társaik.

Ez a magyarázat nem mossa el a felülreprezentáltság tényét, és nem is ezért fűztem az előbbi témához. Hanem azért, hogy megemlít-

hessem az antiszemitizmus affinitását a különböző politikai irányokhoz.

Magyarországon az antiszemitizmus a jobboldalhoz kapcsolódik, legvadabb hajtásai pedig a szélsőjobboldalhoz. Ezt majdnem magától értetődőnek tartjuk. *Pedig nem az.* Mint, ha nem is mindennek, de sok mindennek, ennek az oka is a sajátos magyar történelemben gyökerezik. Magyarországon a zsidók emancipációjának meghirdetése a reformkorban indult, Eötvös József nevezetes *A zsidók emancipációjáról* esszéje (1940) érett törvénné a liberális Szemere Bertalan miniszterelnöksége ideje alatt. (Tegyük zárójelbe, hogy a törvény nem lépett életbe, csak 1867-ben, mégpedig Ferenc József jóvoltából.) A politikailag aktív, asszimilálódó vagy integrálódó zsidók a liberális oldalhoz, később a szociáldemokráciához húztak. A 19. század hivatalosan, tehát többnyire nevükben is antiszemita pártjai pedig a politikai paletta jobboldalán helyezkedtek el. Istóczy, akinek antiszemita retorikája eredeti volt, pártjával a jobboldalon helyezkedett el. A magyar jobboldaliságra a német jobboldali és az angol konzervatív antiszemitizmus volt hatással. „A kapitalista, uzsorás” zsidó sztereotípiája, „akinek még a bőre alatt is pénz van” a baloldal helyett a szélsőjobb, míg az „ízléstelen”, „modortalan”, „kreatív képesség nélküli”, „alázatos”, „pöffeszkedő”, „törtető” zsidó sztereotípiája leginkább a konzervatív körökben volt otthonos. A zsidó fiatalok vezető szerepe a magyar kommunizmusban, később a Hitlerrel való szövetség, a nyilas mozgalom ütötték minderre a pecsétet. Magyarországon az antiszemitizmus a jobboldalhoz kapcsolódott, és ez máig így maradt. E történelmi háttér nélkül a népies tábor antiszemita vonulata sem vált volna soha jobboldalivá.

De ez a folyamat Nyugat-Európában nem e keretek között zajlott le. A 19. század német és francia radikális szocialista és kommunista mozgalmában virágzott az antiszemitizmus. „A tőke” szerintük zsidó volt. Érdekes, hogy tényszerűen ez Nyugat-Európában egyáltalán nem volt igaz, de ez az ideológiát sosem zavarja. A franciák közül Fourier, Proudhon, Blanqui volt antiszemita, míg a német baloldali antiszemitizmust többek között a már említett Bauer és Dühring képviselték. Bauer szerint nincs egyetlen zsidó sem, aki előbbre vitte volna az emberiség ügyét – még a vallás kritikájában sem vesznek részt (sic!). Dühring, mint Katz írja, azzal ment a legtovább, hogy tagadta a zsi-

dók jogát a létezéshez. Említésre méltó az is, hogy Marxnak a *Zsidókérdésről* írt brosúrája többek között antiszemita pamfletnek is olvasható.

A baloldali antiszemitizmus hagyománya a hitleri időkben háttérbe szorult, de manapság újfent teljes fegyverzetben jelenik meg. Ez a fegyverzet nem is nagyon különbözik a régitől, még kevésbé a korunkbeli jobboldali sztereotípiák nagy részétől. A zsidó ezek szerint „kapitalista”, „imperialista”, („Amerika is zsidó!”), „kiszákmányoló”, „világuralomra tör”, „kiszípolozza a harmadik világot” és a többi... Így például Saramago, a Nobel-díjas kommunista portugál író Izrael-ellenes, irracionális, a tényekkel köszönő viszonyban sem lévő kirohanásai csak úgy sütnek a szélsőséges antiszemitizmustól.

II.

JAVASLATOK A „ZSIDÓKÉRDÉS” MEGOLDÁSÁRA

Abból a hipotézisből indultam ki, hogy „zsidókérdés”, legalábbis a mediterrán európai kultúrkörben mindig is létezett, és ma is létezik – bár nem folyamatosan és nem mindenki számára. Hogy manapság az Izrael körül kialakult antiszemita közbeszéd és az (ál)információs manipulált médiumháló kiterjedése következtében azokban a kultúrkörökben is elterjedt, ahol eddig sem a zsidót, sem az antiszemitát nem ismerték, tehát ahol „zsidókérdés” sem létezett, mindez csak hab a tortán.

Ahol „zsidókérdés” létezett és akik számára létezett, ott és azok mindig meg akarták „oldani”, méghozzá többnyire véglegesen. Mindig volt egy ötletük arra vonatkozóan, hogy ezt hogyan is lehetne elérni. Nemcsak a nem zsidók, de a zsidók is előálltak ötletekkel. S nem is ritkán: ugyanazokkal az ötletekkel.

Szolzszenyicin könyvében a legkülönbözőbb „megoldással” találkozunk már az úgynevezett Zsidóügyi Bizottságok részéről is, amelyek közül annak tizenegy tevékenységét tárgyalja. Ezek közül egyesek majdnem mulatságosak, mint például a zsidó férfiak eltiltása a hosszú fekete kabát viselésétől, a legtöbb azonban inkább szomorú vagy felháborító. Végül is Solzszenyicin elbeszélésében az ukrainai pogromokhoz közeledve arra a következtetésre jut, hogy „Az orosz hatalomnak jó száz-egynéhány éve volt arra, hogy megoldja a zsidóság problé-

máit, de ez nem sikerült. Sem a szabad beolvadás terén, sem pedig a zsidók önkéntes elszigetelődésének jóváhagyásával, amit pedig egy évszázaddal ezelőtt még magukénak mondhattak.” Bár egy embercsoport életébe történő folyamatos zsarnoki – néha, mint I. Sándor esetében jóindulatú – beavatkozástól amúgy sem várható semmi eredmény, megnyugtathatjuk Solzszenyicint, hogy amennyiben az orosz államnak ezer év állt volna rendelkezésére, akkor sem sikerülhetett volna az, ami nem sikerült, nevezetesen azt a bizonyos „megoldást” megtalálni.

Ami érdekes és fontos is, hogy a „megoldási” lehetőségek voltaképpen kettőre redukálhatók. S ez akkor is így van, amikor a problémát a zsidóság szempontjából megközelítve különböző alternatívaképpen említi meg: egyrészt a cionizmust és a kivándorlást, másrészt a régi vallási közösségek helyreállítását és az autonómiát. Ugyanis az orosz állam szempontjából az első kettő azonos – mivel az ország „zsidótlanítását” célozza meg. Azonos egymással a másik kettő is, mivel a zsidóságnak az orosz birodalmon belüli teljes elszigetelődését célozza meg. Végül két lehetőség marad, vagy a teljes beolvadás, vagy a teljes elszigetelődés. Ugyanakkor pontosan ez az a két lehetőség az, amit a zsidóság nem választ és nem akar. Pontosabban szólva, az előbbit, a teljes beolvadást az egyes zsidó ember választhatja, és sok ilyen zsidó ember létezhet, de a zsidóság mint olyan, nem választhatja. Bár a 19. század számos antiszemitája, és később, más érzelmi tartalommal több zsidó is a zsidót „öngyilkos” népek nevezte, mely amúgy is hamar el fog tűnni, ebben igen tévedtek. Az utóbbi alternatívát, a teljes elszigetelődést egyes zsidó közösségek, főként vallási közösségeik választhatják, de a zsidóság mint olyan, bizonyára nem. Egy modern világban a teljes elkülönülés – kicsiny és szándékosan antimodern csoportok kivételével – éppen olyan öngyilkos aktus, mint a teljes beolvadás. Ismétlem, egyes jóslatok ellenére, a zsidó nem öngyilkos nép. Mellesleg úgy hiszem, hogy öngyilkos népek egyáltalában nem léteznek.

A „zsidókérdés” megoldását sürgetők, és nemcsak az antiszemiták, hanem egyes filozemíták is, valóban csak ebben a két alternatívában gondolkodtak: *zsidótlanítás vagy teljes beolvadás*. A filozemíták persze a második alternatívát szorgalmazták, míg az antiszemiták, különösen a rasszisták, inkább az első. De van a két javaslatban mégis valami közös. Méghozzá az,

hogy heterogén elemnek tekintik a ma (azaz tegnap) létező zsidóságot az ország „őslakosságához” képest, akkor is, ha például az „őslakosok” húsz esztendeje, a zsidók ezzel szemben háromszáz év óta lakják azt a bizonyos földet. Az antiszemita gyűlöli a zsidót. A filozemita szereti a zsidót, mert együtt érez vele, mert sajnálja lelki vagy testi kiszolgáltatottságáért, azért, hogy ki van téve az antiszemita gyűlöletnek, mert valóban felvilágosult, mert szégyelli magát népe nevében, s mindezen kíván mihamarabb segíteni. „A zsidót” szeretni persze ugyanolyan előítélet, mint a zsidót gyűlölni, bár, mint minden pozitív előítélet, emberi rokonszenvünkre joggal tarthat igényt. De hát „a zsidót” az ember racionálisan sem nem szeretheti, sem nem gyűlölheti vagy utálhatja, mivel csak az egyes embert szerethetjük vagy utálhatjuk személyiségéért, tettei fényében, s amennyiben teljesen elfogulatlanok vagyunk, akkor érdemei szerint.

A „zsidótlanítás” programja a 19. század antiszemitái körében fogalmazódott meg egy korai „biopolitika” szellemében. A zsidóságot „fertőzőnek”, valamiféle „bacilushordozónak” tekintették. Bármily kevesen vannak a zsidók, mondták ők, pusztá jelenlétük megfertőzi a különben egészséges emberi környezetet. Bár a zsidó faj „elkorcsosult”, de azért erős, s ezáltal veszélyes is. Ha a zsidó a németek közé keveredik, akkor azok „elzsidósodnak”. Ugyanez történik, ha oroszok vagy magyarok között honosodik meg a „métely”. Azok a szakmák, melyekben több zsidó is tevékenykedik, teljesen „elzsidósodik”. Így például a 20. század elején Oroszországban, de Magyarországon és Németországban is sok volt a zsidó újságíró. Ez a szakma tehát „elzsidósodott”, s ezért a „bujaság”, a „cinizmus”, az „erkölcstelenség” és a „hazugság” fellegrárává vált. Ergo a zsidók megfertőzték a szakmát. Másfél évszázaddal korábban Oroszországban a szeszfőzés volt az elzsidósodott szakma, így akkoriban a zsidó az orosz parasztot fertőzte meg vodkafogyasztással. Az efféle rasszista ideológusoknak persze az soha nem jutott az eszükbe, hogy például a francia sajtó – ha hihetünk Balzacnak, s miért ne hinnénk – ugyanabban a betegségben szenvedett, mint az orosz, holott a korrupció újságírók vidéki kismemesek léha és pompakedvelő fiai voltak. S az oroszok azt követően is mértéktelenül sok vodkát vedeltek a mai napig, miután a zsidók felhagytak a szeszfőzéssel.

Az antiszemitizmustól való tudatos vagy esetleg akár tudat alatti félelmükben a zsidók is gyakran átveszik ezt az ideológiát. Ugyan nem tekintik magukat fertőzőnek, mételynek, de természetesen hiszik, vagy legalábbis tudomásul veszik, hogy mások így látják őket. Így azután óvatosan számolgtatják, hogy hol hány zsidó van, s maguk is azt kezdik mondogatni – magukat persze nem számolva –, hogy „itt bezzeg túl sok a zsidó, ez nem egészséges”. *Miért nem?* – kérdem én. S miért „tartsuk meg az arányokat” a zsidók és mások között? A zsidóság ezzel önként és készségesen folytatja a numerus clausus gyakorlatát. Ebben a sportban élen járnak az úgynevezett „zsidó származásúak”, tehát például azok a magyarok, akik cseppet sem tartják magukat zsidónak, de félnek attól, hogy ennek ellenére felmenőik miatt mások mégis annak nézik őket.

Amikor az antiszemiták „mételyről” beszélnek, helytől és időtől függően különböző „bacilusokat” azonosítanak. Oroszországban például a 19. században a zsidó métely veszedelmét többek között a szombatos vallás elterjedése „igazololta”. E szerint a zsidók a jó pravoszláv keresztényeket megfertőzték a „sabbattal”. A német antiszemiták kissé később arról panaszkodtak, hogy a zsidók a „gall szellemmel” fertőzték meg az egészséges német gondolkodást. Ezt persze a franciák nem így gondolták. Ugyanis a francia antiszemiták szerint elsősorban a köztársasági eszme mételye terjedt el a zsidóságból, így tehát a köztársaságot „Republique Juive”-nek keresztelték. Ahány ház, annyi métely. Fő, hogy mindig a zsidó a bacilusgazda.

Visszatérnék a „zsidókérdés” megoldásának Szoltsenyicin felvázolta alternatíváihoz. *Elkülönülés, kivándorlás, beolvadás.* Ezek közül a kivándorlás nem a „zsidókérdés” megoldása, hanem annak *áthelyezése*. Ezt az áthelyezési gyakorlatot jól ismerjük a középkorból, amikor a zsidók, akiket az egyik országból kiűztek, egy másikba vándoroltak. A „kiűző” országban nem egy idő múltán eltűnt a „zsidókérdés”, míg az új gazdaországban erősödött – a zsidók számára pedig mindig maradt.

A legutóbbi kísérlet a „zsidókérdés” helyváltoztatással, migrációval való megoldására a cionista mozgalomhoz fűződik. Ha minden zsidó alijázik, azaz „felmegy” Izrael földjére, ha a zsidó olyan nép lesz végre, mint a többi, megszűnik az antiszemitizmus. Mondanom sem kell, mivel ezt ma már mindenki látja, hogy ez sem

vált be. Egyrészt azért, mert manapság az antiszemita gyűlölete elsősorban Izrael állam ellen irányul, másrészt azért, mert nem fog minden zsidó Izraelbe „felmenni”, ugyanis a galutot nem lehet megszüntetni. A zsidóság a babilóniai fogság óta egyaránt élt a diaszpórában és Júdeában, s ennél korábban nem igazán beszélhetünk zsidóságról a szó mai értelmében. Ez a kettősség két és fél ezer esztendő óta a zsidó hagyomány és életforma, s ez miért ne folytatódna? De amennyiben folytatódik, akkor teljes „beolvadás” sincs, ahogy sohasem volt. Hogy az asszimiláció, a teljes beolvadás, ha a zsidóság egészét vesszük szemügyre, nem lesz sikeres, az persze pusztán extrapoláció, hiszen a jövőről nincs tudásunk. Csak azt tudjuk, amit extrapolálunk, ugyanis azt a tapasztalatot, hogy a „gazdanépek” minden erőszakos beolvasztási szándéka ellenére ez két és fél ezer év alatt sosem sikerült.

A „zsidótlanítás” persze nemcsak beolvasztással történhet, hanem totális megsemmisítéssel is. A holokauszt ennek a stratégiának szélsőséges, s mindeddig páratlan formája. De korábban is léteztek ennek kevésbé szélsőséges formái is, mint például a „keresztelést vagy életet” útonállóktól átvett stratégiája. A különbség persze így is határtalan. Hogy ennek a különbségnek csak egy megnyilvánulási formáját említsem: a holokausztot lehet hazug módon tagadni, elbogatellizálni, de igen kevesen vannak, akik feltétel nélkül helyeslik azt, míg a spanyol vagy portugál inkvizíció eljárását, ha történelmi forrásaink nem csalnak, a lakosság többsége támogatta.

A beolvasztást többnyire nemcsak a gazdanép egy része szorgalmazza, hanem a zsidóság egy része is. Ha a zsidóság asszimilálódik, akkor megszűnik létezni, s a kérdés le van rendezve. Problémát jelenthet azonban mindkét fél számára a zsidóság állandó utánpótlása. Tehát hiába olvad be a „jó” zsidó, ha keletről mindig beáramlik a „rossz” zsidó. Gyurgyák részletesen elemzi, hogy nemcsak a magyar antiszemita, hanem a magyar zsidók egy része is a Galíciából állandóan beáramló zsidóságot teszi felelőssé azért, hogy lassan megy a beolvadás és amúgy sem lesz teljes. A „kazárok”, ahogy az antiszemita a galíciai zsidókat hívták, mindig újra beleköpnek az asszimilációs levesbe. Ezért javasolják többen, s nemcsak az antiszemita, a határok lezárását a zsidók bevándorlása előtt. A mi zsidaink rendszeren beolvadnának, ha kellő-

képpen elszigetelnék őket az elmaradott, fekete kaftános, pajeszos, jiddisül gagyogó elmaradott népeiségtől. A magyar zsidóság integrált és asszimilációra kész része nem volt különösképpen szolidáris a „fin” zsidókkal, és szintúgy játkrontónak tartotta őket. Kivételt képeztek persze az ortodox hitközségek tagjai. Hozzá kell tennem, hogy a fajvédők nem voltak beolvasztáspártiak, hiszen a fajelmélet értelmében a beolvadás következtében a németiség, a franciáság, a lengyelség, a magyarság teljesen „elzsidósodna”, mivel részben már eddig is elzsidósodott. A nem fajvédők szerint azonban az „elzsidósodás” megszűnne a teljes beolvadással, még hozzá a „gazdanép” kultúrfölényének következtében.

Úgy tűnik Gyurgyák tényeinek tükrében, hogy Magyarországon, akár Franciaországban, Ausztriában és Németországban valóban sikeresnek volt mondható a másfél évszázada ott élő zsidók integrációja. Az integráció nem beolvadás. A „Mózes-hitű” magyar, aki magyarul beszélt, olvasott, magyar hazafi volt, a magyar politikai élet iránt érdeklődött, a magyar kulturális életben részt vett, az a zsidó valóban integrálódott. De ettől még nem tagadta meg zsidóságát, nem akarta elrejtteni maga és mások előtt, nem dicsekedett azzal, hogy „nem fest zsidósan”, hogy mások „nem veszik rajta észre”, tehát jó magyar zsidó volt. A kis Nemecek Erő a következő mondattal a száján hal meg: „Én Boka János vagyok”, értsd: „én magyar gyerek vagyok”.

Van „természetes asszimiláció” – mindig volt és lesz. Vegyes házasság következtében, meggyőződésből és nem opportunizmusból történt kikeresztelkedés esetében – s az olyan integráció esetében is, ha az a zsidó identitás folyamatos kiüresedésével, elsatnyulásával jár. Ilyenkor a következő generáció beolvad. Erőlködés és hazugság nélkül.

Minél hangosabb az antiszemita, annál kevésbé van tere a „természetes” asszimilációnak. Annál inkább motiválja a zsidót a bélyegtől és korlátozásoktól történő megszabadulás – maga és gyermekei számára. Ez a negatív motiváció súlyosan problematikus, mint különben minden negatív motiváció. (Mondjuk, azért megyek férjhez valakihez, hogy bosszantsam a szüleimet, azért lépek be a pártba, hogy ne veszítsem el az állásomat.) A negatív motiváció vonzza a képmutatást, hazugságot, mint méz a darazsat. S ilyenkor persze az együttélés is

rossz lesz, szerencsétlen, kétértelmű, telve komplexumokkal.

A „természetes” asszimilációra ironiával vagy ellenszenvvel válaszolni, ahogy ezt gyakran a hagyományhoz hű vagy nacionalista zsidók teszik, minden jogosultságot nélkülöz. Utóvégre nem muszáj zsidónak lenni és maradni. Szabadon választunk. Bár az ember többnyire manapság is újraválasztja azt a hazát, nyelvet, vallást, melybe beleszületett – ez semmiképpen sem kötelező, és mindig van lehetőség valami más választására. S természetesnek tűnik az is, ha a természetesen asszimilálódó zsidó nem törődik az antiszemitákkal sem. Nem az antiszemiták szeme határozza meg a zsidót. Nyugodtan mondhatja, hogy ő nem érzi, nem tudja, nem tekint magát zsidónak; habár „zsidó származású”. A választás nem valami ellenére történik, nem előnyök megszerzése vagy a bélyegtől való megszabadulás választása motívuma okán, hanem egy másik kultúrához – legyen az magyar, francia vagy holland – való vonzódás, azzal való azonosulás miatt. A zsidóság megtagadása nélkül, mert azon már nincs mit megtagadni, hiszen a kapcsolat elvékonyodott, már csak egy cérnaszálon függ.

A mesterséges, akart, erőltetett asszimilációnál érdemes tovább időzni. Ennek egyik és legcsúfabb, ugyanakkor legsikertelenebb típusa a parvenü asszimiláció, az erőlködve és erőltetve akart beolvadás a mindenkori „urakhoz” vagy „igaziakhoz” való hasonulás révén. Woody Allennek van egy nagyon mulatságos filmje, a *Zelig*, mely erről a zsidó típusról szól. „Hóse” egy dologban zseniális: mindig összetévesztésig hasonlónak válik azokhoz, akiknek éppen a környezetében él. Ő a tökéletes kaméleon. Ezt a tényállást Hatvany Lajos némi lekezelő ironiával, de alapjában elismerően így fogalmazta meg a *Huszádik század* körkérdésére adott válaszában: „ha az ember bálba megy, frakkot ölt”, s ezért ajánlatos a zsidóságnak levetkeznie a régi hacukát, s hasznos lenne az előkelő ruhadarabot felvennie, hogy ne akadjon fenn a bálrendező sorompóján. Szintén Fejtő Ferenc idézi Tábor Pál elemzését: „A magyar zsidóság a mimikri Molochjának saját identitását is áldozatul dobta: hogy környezete ne ismerhesse fel máságát, olyan életformát kellett választania, amelyben ő maga sem ismerhette fel önmagát.” Persze tudjuk, hogy a tökéletes emberi kaméleonnak nincs személyisége, s ez különösen igaz a tökéletes parvenü asszimiláns esetében.

A beolvadni törekvő zsidó rétegek aspirációi szorosán összefüggnek e rétegek auto-sztereotípiáival. Többnyire, bár nem mindig, egyszerűen magukra alkalmazzák, magukra veszik az antiszemiták rájuk kent sztereotípiáit. Ilyenkor beszélünk öngyűlölő zsidókról.

Kezdjük egy kis dallal, melyet gyermekkoromban énekeltek: „*Mért születtem hébernek, mért nem inkább négernek?*” Ez a rövid strófa három dolgot is kifejez. Egyrészt, hogy a születés véletlenszerű. Születéskor senki sem zsidó. Erről szól Lessing *A Bölcs Náthánja* is, ahol kiderül, hogy a zsidólány keresztény, a keresztes vitéz viszont mozlím szülőktől származik. Nem az vagy, aminek születted, hanem az, amivé válsz. Mégis, mindennek ellenére, aki zsidónak született, annak az életét a születése határozza meg. A véletlen maga a bélyeg, mely egész életedben elkísér. Másodsor, még a néger is, aki testén a bőrszíne bélyegét hordozza, aki szintén üldözött, könnyebben szabadul meg a társadalmi kivetettség bélyegétől, mint a zsidó a maga sárga foltjától. Végül a strófa azt is elmondja, hogy zsidónak születni átok, öröklött átok, hogy mennyivel jobb lenne, ha az ember bármi másnak született volna, mint éppen zsidónak. Ez a kis nóta nem az öngyűlöletet fejezi ki, hanem az identitás felismerését, amelyből nincs menekvés. De miért is kellene menekülni?

E kis versike hátterében egy zsidóidentitáskonstrukció búvik meg. Ez a folyamatos szenvedéstörténet, üldözéstörténet, megbélyegzéstörténet konstrukciója. A szenvedő, megbélyegzett, mindig üldözött zsidó is egy „képzelt zsidó”, hogy Finkelkrautot idézzem. Egy hagyománytisztelő vagy vallásos zsidó semmiképpen nem így „konstruálja” meg a zsidóságot, még akkor sem, ha elő is citálja az üldöztetés történetét. A hagyományos történet így hangzik: volt egyszer egy virágzó zsidó nép és egy virágzó zsidó állam, majd a Templom elpusztulása után – ami Isten büntetésének is értelmezhető – szétszóródtunk, de eljön a Messiás – talán már a mi életünkben – és visszavisz bennünket Cionba, őseink földjére, ahol megvalósul a földi paradicsom.

A „viktimizáció” témájú nagy elbeszélés levágja az ősi nagyságot a narratíva elejéről, a Messiás eljövételét pedig a végéről, s így marad a vég nélküli szenvedés története és az ezzel járó végtelen önsajnálattal. Hazug ez a konstrukció. Nem azért hazug, mintha a zsidók nem estek volna ismétlenül üldözések áldozataivá, hanem mert az

a látszat keletkezik, mintha ez lett volna a zsidók egész története. De ez korántsem volt így. Egészen a 18. századig a zsidók saját zárt közösségeikben éltek. Ott zajlott le a teljes élet – hol boldogan, hol boldogtalanul. Vagy: az egyiknek boldogságot, a másiknak boldogtalanságot hozva, mint mindenütt. A fiúk tanultak a héderben és a jesivákban. Írástudók művelték és vitték előre a kultúrát, amikor a gazdanép többsége sem írni, sem olvasni nem tudott. Filozofáltak, vallási kérdéseken vitatkoztak, befogadtak és kiátkoztak. Az asszonyok királynék voltak az otthonaikban, szültkék a sok gyereket, mint mindenütt, de közülük többen maradtak életben, mint másutt, mert a Talmud sok előírása között szerepel a rituális fürdés, az étkezés előtti kézmosás kötelezettsége, s hogy a beteg gyerekhez orvost kell hívni, akkor is, ha nincs enivaló. Ha a szeszfőzés nem is rontotta meg a romlatlan muzsikot, a zsidó szeszfőzdék virágoztak, s a zsidó kocsmáros így lett gyakran jómódú.

Voltak szegény házalók, koldusok, akiknek rosszul ment, gazdag kereskedők, akiknek velük szemben busásan hozott az üzletmenet – de a közösség egyik tagja sem halt éhen, mert gondoskodtak a nincstelenekekről, az öregekről és az árvákról. A közösségeket fegyelem, meglehetősen antidemokratikus parancsuralom abröcsöztette össze, s dívott a babona. A haszkala idejében ezzel szemben fellazultak a közösségek, az egyénnek nagyobb tere nyílt képességei kifejlesztésére, be lehetett kapcsolódni a „gazdanépek” kultúrájába. Hogy ekkor sokat kaptak a fejükre, az igaz, de mégis elindultak az összes pálya felé.

Sajnos azt kell mondanom, hogy a cionizmus sokban hozzájárult a zsidókra vonatkozó negatív sztereotípiák elterjedéséhez. A hagyományos zsidó „piszkos”, „műveletlen”, „elmaradt”, „babonás”, „terméketlen”. Mindebben volt valami igazság, de csak valami. A felvilágosodott zsidók és a cionisták ehhez még hozzátették, hogy mindezen változtatni kell és lehet. A zsidók menjenek földet művelni és harcolni Palesztinába. A cionista program jótékony ellenmérget tartalmazott a hagyománnyal szemben. Nevezetesen a kvietizmus visszautasítása, azé a kvietizmusé, mely valóban a Talmudot is jellemzi. A nyomatékos erőszakellenesség nem mindig jó tanácsadó. De míg a cionisták esetében nem volt szó öngyűlöletről, hiszen apáikat, és nem önmagukat vetették meg, addig az asszimiláció hívei öngyűlölökké váltak. Ezt talán

észre sem vették, hiszen ők nem tartották önmagukat már egyáltalán zsidónak. Magukra vonatkoztatták ha nem is mindazt, de sok mindent, amit mondtak róluk. Így például Illyés Gyula tekintélyt parancsoló hangon jelentette ki Pap Károly tanulmányához írott hozzászólásában, hogy senki nem tartozhat két közösségbe (sic!): „Magyar a világon kilencmillió lehet. Zsidót a statisztika tizennégy-tizenötmilliót mutat fel. A valóságban tehát legalább kétszer annyian vannak. Számra is hatalmas, gazdag nép, melyben egyetlen analfabéta sincs. Ilyen nagy népből félmilliót oly kicsiny és oly meggyengített nép, mint a magyar, csak akkor fogadhat magába, ha ez a hatalmas tömeg megtagad minden kapcsolatot a régi közösséggel, és tökéletesen vállalja az új sorsot... Kétlaki életet nem élhet, az bizonyos... Ha egy helyzetet már választottál, a másiktól le kell mondanod. Népek versengésében kétfelé nem nyújthatod ki a kezéd sem segítségért, sem haszonért. Élhetsz közösség nélkül, ha elég nagy szellem vagy, de két közösségbe senki nem tartozhat, legkevésbé egy nép.” A kettős mércével való mérésnek egy különösen jellemző példáját szemlélhetjük itt. (Vajon mit szolt volna Illyés, ha mindezt a románok mondják az erdélyi magyarokról?)

A negatív sztereotípiák önmagunkra való vonatkoztatása, a zsidó öngyűlölet különösen veszélyes, azaz pusztító és önpusztítóvá lett a náciizmus előretörésének korában. Önpusztító már annyiban is, hogy zsidóként gyilkoltak olyan embereket, akik egész életükben eltagadták vagy megtagadták zsidóságukat. De itt is akadnak gyönyörű történetek. Mint a katolikus apácáé, az igaz hívőé, aki, mikor a kolostorból mint zsidót egyenesen Auschwitzba deportálták, hogy ott megöljék, így szolt nővéréhez: „gyere, menjünk a népünkkel”. Ez igazi tragédia, görög jelmez nélkül. Hadd idézzem meg Radnóti Miklóst is, akiről Vas István a következő jegyzi fel „Az én álláspontom, röviden összefoglalva, körülbelül az volt, hogy ha már az ember zsidónak született („mért nem inkább négernek?” H. Á.), mindössze két lehetősége van. Vagy azt mondja: zsidó vagyok, vagy azt mondja: nem akarok zsidó lenni – én természetesen (sic!) ezt vallottam –, de azt semmiképp sem mondhatja, hogy nem vagyok zsidó. Márpedig Miklós éppen ezt mondta: »Csinálhat Hitler, amit akar, és az egész világ a feje tetejére állhat, ő akkor sem zsidó.«” Borban aztán az a bizonyos kakas harmadszor kukorékkolt.

Fejtő, aki elemzi Radnóti és Vas vitáját, patológus tünetegyüttesről beszél, de szerintem Vas István az igazán patológus szereplő ebben a történetben: a maga üres és semmitmondó „akaratával”, míg Radnóti következetes tagadásában van valami makacsul és tipikusan zsidó.

III.

MILYENEK VAGYUNK MI?

MILYENEK ŐK?

AZAZ IRÓNIA ÉS ÖNIRÓNIA

A ZSIDÓ VICC FÉNYKORÁBAN

A diaszpóra zsidó kultúrájáról való beszámolókat vagy az első ezredforduló filozófusainál, vagy a felvilágosodás koránál szokták indítani. Tehát a „három Mózes” közül az utóbbi kettőnél: Moses Maimonidésznél vagy Moses Mendelssohnnál. Ha azonban a zsidóságnak önmagáról és másokról formált képéről szeretnénk többet megtudni, akkor érdekesebb egy másik forrásból meríteni. Ez pedig a zsidó vicc. A vicc a zsidóság orális kultúrájában központi helyet foglal el – a legendák és a mesék mellett. A vicc nemcsak egyenrangú velük, hanem teljesen egyedülálló a maga nemében. A viccet ismerik más kultúrák is, de a zsidó vicc bonyolultságát és filozófiai mélységét szerintem nem érik el. A viccmesélés, szemben a mesemondással, urbanus műfaj. Míg a népmese falun terjed, és gyakorta idős asszonyok adják tovább, addig a viccet városokban, általában férfiak mesélik. A kelet- és közép-európai zsidóság többnyire kisebb városokban élt, városi mesterségeket űzött, s ez a körülmény különösen jó terepet nyújtott a vicckultúra elterjedése számára. Míg a nyugat-európai vicckultúra kialakulása a felvilágosodás korára tehető, s a polgári nyilvánosság kialakulásához kapcsolódik, addig a kelet- és közép-európai zsidóságban jóval korábbi időkre vezethető vissza. Tudjuk, hogy már a Talmudban is számos „zsidó vicc” szerepel a maga egészében, vagy legalábbis szerkezetében, amit aztán különböző társadalmi tartalmakkal lehetett megtölteni.

A zsidó viccek többségében úgynevezett „perszónák” szerepelnek. A perszónák nem típusok, hanem magatartásformák. A zsidó vicc nem karikatúra, hanem ironikus és önironikus ábrázolásmód. Másokon és magunkon nevetünk, de minden gyűlölet nélkül. A vicc-perszónák és azoknak a viccben betöltött funkciója, a nevetés

kiváltója és tárgya, a viccmesélő közösség „tekintetének” hűségese krónikása. Ha tudjuk, hogy min és kinek a kárára nevettek, és miért, akkor az ő szemükkel nézünk arra, amin és akin nevettek. Mi is nevetünk persze. Ezért a zsidó vicc a legmegbízhatóbb forrás, ha arra akarunk választ kapni, hogy milyennek látta a zsidó közösség önmagát és másokat. Azok a viccek, melyekből választok, valószínűleg régi eredetűek, de állítólag a 18. századtól kezdve öltötték fel az idézett gyűjteményben szereplő formájukat. A furcsaság az lesz, hogy látni fogjuk, ahogy egyes viccekben visszaköszönnék a zsidóellenes sztereotípiák, csak éppen szeretetteljes iróniával.

„Kopetz, egy öreg haszid, elhatározta, hogy Krakóba látogat üzleti ügyeit intézni. Hogy jól mutasson, az öregember magára öltötte legegánsabb kaftánját, leghosszabb imasálját, sokáig fésülte hosszú, tekintélyes szakállát, majd állát, s magához vette a Tórát, hogy a vonaton is olvasgassa. Mikor hazaérkezett, felesége látta, hogy valami baj van. »Mi a baj, Meyer?« – kérdezi. »Nem tudtad elintézni az ügyeidet?« »Dehogynem, Istennek hála, de visszafelé az úton lengyel suhancok elkezdtek gúnyolni a zsidókat, meg a zsidó vallást olyan hangosan, hogy meghalljam. Ettől elszomorodtam.« »Oh Meyer, remélem, nem álltál le vitatkozni azokkal az antiszemitákkal?« »Nem, dehogyan, egy szót sem szóltam«, – válaszol a haszid. »Csak tettem, hogy nem vagyok zsidó.«”

Pellengére van állítva a zsidó kvietizmus (jaj, csak ne vitatkozzunk velük), meg a gyávaság és az a meggyőződés, hogy tettetni tudjuk azt, hogy nem azok vagyunk, akik. Mitől lesz mulatságos az, ami különben kegyetlen szatírárt érdemelne? Attól, hogy egy kaftánba öltözött, imasálba burkolt öreg, a szakállas haszid van arról meggyőződve, hogy ha magát lengyelnek tette, akkor az antiszemita majd nem veszik észre, hogy zsidó. Ettől az abszurditástól enyhül a szatíra iróniává, és lesz találhatóbb minden szatíránál.

Itt maga a zsidó az irónia célpontja, míg a legtöbb „találkoztak” szituációban és többnyire egy vonaton játszódó viccben azonban az antiszemita. Minden antiszemitáról kiderül a csattanóban, hogy „egy disznó” vagy egy nagy hülye.

Például: „Két német látta, ahogy Blau, egy középkorú szemita arcvonású ember felszáll a vonatra. Megörültek az alkalomnak, hogy kellemetlen helyzetbe hozhatnak egy zsidót. Mel-

léültek, az egyik a jobb, a másik a bal oldalára. »Mondd meg nekünk szépen, mi vagy te, egy tudatlan számár vagy pedig egy ravasz csaló?« A zsidó elgondolkozott, majd nyugodtan így válaszolt: »Az igazat megvallva e kettő között találok magamat.«

Mikor a viccekről beszélve öniróniát emlegetünk, óvatosnak kell lennünk. Mint már arról esett szó: a zsidó társadalom a valóságban létezett. Tehát, ha például egy rabbit vagy egy gazdag embert vagy egy slemilt vagy egy sadchent kinevettek, akkor nem „a zsidót” tették neveltség tárgyává. Ha jól meggondoljuk, akkor „a zsidó” egyáltalán nem szerepel a zsidó viccben, s bár a viccek gyakran variációk egy zsidóellenes témára, éppen azzal, hogy neveltségessé teszi a sztereotípiát megtestesítőjét, éppen ezzel a mozzanat-gesztussal utasítják el magát a sztereotípiát.

Egy több forrásban emlegetett zsidóellenes sztereotípiát szerint „a zsidók úgy szaporodnak, mint a nyulak”. Erről szól a következő vicc.

„A chelmi tanítónak sikerült állást kapnia a szomszédos városkában, s bár a város alig volt néhány mérföld távolságra, csak húsvétkor látogatta meg a családját. Az egyik látogatása alkalmával a rabbi megkérdezte, hogy miért csak egyszer egy évben látogat haza, hiszen elég közel dolgozik ahhoz, hogy akár hetenként lássa a feleségét. A melamed úgy nézett a rabbira, mintha az elvesztette volna az eszét. »Rabbi, egyszer egy évben jövök csak haza, s a feleségem minden évben szül egy gyereket. S most maga azt akarja, hogy hetenként jöjjenek. Van fogalma arról, hogy mit kér tőlem?«

Ez is egy bonyolult vicc. Miért szopora a zsidó, mint a nyúl? Mert Isten összekötötte a nemi aktust a gyermeknemzéssel. Ebből a mi tanítónk azt a következtetést vonja le, hogy minden aktusból születik gyerek. Ez önmagában mulatságos. De még mulatságosabb attól, hogy ezt egy tanító mondja. Aki járatos a könyvben, de nem az életben. A tudós ember életidegensége különben is számtalan zsidó vicc „témája”.

A zsidó mindig pénzben gondolkodik, így tudja a sztereotípiát: „A sadchen felkeresi a fiatal embert. Sadchen: »Találtam számadra egy nagyszerű lánykát. Tízezer rubel hozományt hoz magával.« Fiatalember: »Ez érdekesnek hangzik. Láthatnám a képét?« Sadchen: »Sajnálom, de egy tízezer rubeles hozomány esetében nem mutatunk képet.«

A zsidót mindig és mindenütt azzal vádolják,

hogy dezertőr, hogy nem harcol a hazáért: „Egy fiatal zsidó katona megszökött a regimentjéből. Hamarosan elfogták és a parancsnok elé állították. »Te gyáva kutya vagy és elárultad a hazát. Csak egy koszos dezertőr szalad el a frontról úgy, mint te« – tájtézik a parancsnok. »Uram« – válaszolt a fiatal katona. »Eszembe sem jutott elárulni a hazát. Csak azért szaladtam el, mert annyira gyűlölöm az ellenséget, hogy még a látványát sem bírom elviselni.«

Azt mondják, hogy a zsidók csak érdekből keresztelkednek meg, s hozzáteszik azt is, hogy a kikeresztelkedett zsidó is mindig zsidó marad. „Négy zsidó ül a vonaton, s arról beszélgetnek, hogy ki miért keresztelkedett ki.

Az első így szól: »A kozákok majdnem minden zsidót megöltek a falumban. Így hát kikeresztelkedtem.« A másik: »Nagyon vágytam arra, hogy egyetemre járhassak. Így kikeresztelkedtem.« A harmadik: »Beleszerettem egy gyönyörű keresztény lányba, aki ragaszkodott ahhoz, hogy kikeresztelkedjem.« A negyedik: »Azért keresztelkedtem ki, mert meggyőződtem arról, hogy a keresztény vallás...« »Na várjunk csak egy percre« – szakították meg mindannyian egymás szavába vágva: »ezt a mesét add le keresztény barátainak.«

A zsidó mind „pénzéhes”, „fukar”. „Egy koldus, aki éppen most érkezett a városba, bekopog a gazdag bankár ajtaján. Meglepetésére a bankár így üdvözlö: »Isten hozott városunkban.« A koldus megzavarodik. »Uram, honnan tudja, hogy most érkeztem a városba?« »Könnyű« – felelt a bankár – »nincs egyetlen lélek sem ebben a városban, aki tőlem kérne alamizsnát.«

Számos hasonló vicc persze többnyire nemcsak a bankárt, hanem a koldust is kigúnyolja.

A zsidó csavaros észjárású.

„»Melyik a fontosabb égitest, a nap vagy a hold?« – kérdezik Chelm polgárai bölcs rabbijuktól.

»Micsoda ostoba kérdés!« – kiált fel a rabbi. »Természetesen a hold. Egész éjjel világít, mikor igazán szükség van rá. A nap viszont akkor süt, amikor látunk, mert amúgy is nappal van.«

A chelmi rabbi valóban bölcs volt, mert a vicc is olyan, mint a hold: éjszaka világít. A viccben a „zsidókérdésnek” van megoldása, úgy hívják, hogy poén, és minden poént követ a felszabadító nevetés.

„Egy német zsidó egy »idegen fajok« számára fenntartott padon ül. Egyszerre csak észreveszi, hogy zsidó barátja mellette a Stürmert, az anti-

szemita újságot olvassa. »Csodálkozom rajtad« – mondja –, »hogyan olvashat egy zsidó egy ilyen antiszemita szemetet?« »Hogy az igazat válaszoljam, ebből meríték vigasztalást.«

»Vigasztalást? Hogy tudsz vigasztalást meríteni ebből a hazugságtengerből?«

»Hadd magyarázzam meg, ha a Rundschaut olvasnám, mint te, miről értesülnék? Pogrom Oroszországban, üldözés Németországban, terrorizmus Palesztinában. Mindez engem nagyon deprimál. De ha a Stürmert olvasom, mit látok? A zsidók mind nemzetközi bankárok, ők irányítják a sajtót, uralják a világ gazdasági életét – mondhatom Neked, mindez erősen növeli a bizalmamat.«

Nevetünk, mert abszurd.

Már a 19. század óta folytattak hosszú vitákat arról, hogy lehet-e a bibliai történeteket, különösképpen a Bírák, Sámuel és a Királyok könyvét történelmi dokumentumként olvasni. Archeológusok és filológusok egymás haját tépték, s nem tudtak dűlőre jutni. Ez nem is várható. Egy azonban tagadhatatlan: számtalan nép, város és ország nevét több mint kétezer éven keresztül csak a Bibliából ismertük. A 19. század óta megindult ásatások azonban feltárták a városokat, megtalálták a vésett táblákat, s kiderült, hogy mindezek a népek és birodalmak a valóságban is léteztek. Ami mindebből a mi történetünk számára lényegbevágó, hogy mindazok a népek, amelyekről a Biblia beszámol, mindazok a birodalmak, melyek a zsidóságot léteiben fenyegették, mind a semmibe veszttek. Lovak és lovasok elsüllyedtek az idő tengerében. Voltak és nincsenek. De megmaradt a tanú: a zsidó Biblia. A zsidó Biblia a bálványok tanúja, az edomiták tanúja, az Asszír Birodalom, Ninive tanúja, Ur városának tanúja, a gonoszság, az erőszak, a testvérharc és a megbékülés tanúja. A keresztény hagyomány szerint a zsidóság azért maradt meg, mert Krisztus létezésének a tanúja. A zsidóság nemcsak Krisztus létezését tanúsítja kétezer esztendeje, hanem mindazokét a népekét is, akik a felejtés semmijébe hulltak. Ma már olvashatjuk a vésett feliratokat, már megfajta ősi írást, s az ősi kultúrák szobrai már ott állnak a múzeumok kiállítótermeiben. Kétezer esztendeig ezek némák voltak, s ha a zsidó Biblia nem beszélne róluk, nem mondaná el történeteiket, akkor örök-

re némák is maradhattak volna. A zsidó Bibliát nem kellett a romok alól előkaparni, mert több mint kétezer éve állandóan forgatják, olvassák, értelmezik és magyarázzák.

Hadd térjek vissza a vicchez Ez maga az abszurd. A zsidóság fennmaradása is abszurd.

Gondoljuk végig a régi történetet. Egy kicsiny nép hatalmas terjeszkedő birodalmak és számtalan más ellenséges kis nép között hanykolódik. E kicsiny nép nagyobbik része is elpusztult vagy az Asszír Birodalom etnikai tisztogatása következtében asszimilálódott. Kétszáz évvel később, a babilóniai etnikai tisztogatás ellenére, a kisebbik, az Izraelhez, azaz az Északi Birodalomhoz képest valószínűleg kevésbé „modern” Juda népe fennmarad – még a száműzetésben sem asszimilálódott. Ez bizony abszurd. Mondhatnám lehetetlen.

Izrael, azaz az északi ország tíz törzsének pusztulása volt talán a legnagyobb trauma a zsidóság életében. A tizenkét törzsből csak kettő marad meg. Mi mentette meg Judát? A próféták? Nehemia és Ezra reformjai? A bálványimádás fanatikus kiirtása, az Örökkévaló kizárólagos, egyetlen istenként való imádása és kultusza? Igen. A *mátság*, az *idegenség*, a *különállás* volt az erő, amely a népet fenntartotta. Ebben az értelemben még egy ateista is nyugodtan állíthatja, hogy a zsidóságot Isten, és egyedül Isten tartotta életben a „pogányok” között.

És a keresztények között? Miután az egyetlen Isten eszméje meghódította a föld egy nagy részét?

Ez a második abszurditás. Mint minden abszurditás, megválaszolhatatlan.

Ami abszurd benne, az a szellem hatalma. S az a nevetséges benne, hogy a szellem hatalmának korlátlan világi hatalmat tulajdonítanak.

Nem azért, mert a szellem hatalma ne lenne világi is. Egy nép fennmaradása nagyon is földi jelenség, nagyon is világi, ha úgy tetszik, materiális.

Hanem azért, mert az antiszemiták rosszul azonosítják a zsidó lét forrásvidékét. A leganyagiasabb és legönzőbb zsidó is, amíg zsidó marad, mint zsidó a szellemből táplálkozik. Ha nem ezt teszi, akkor pénzét szaporítva megszűnik zsidónak lenni. Nem a pénz teszi a zsidó üzletembert zsidóvá, hanem a szellem. A pénz üzletemberré teszi. A zsidók „világ-összeesküvése” nem más, mint az Örökkévalóhoz való hűség, ha nem is okvetlenül a benne való hit. Semmi sem változott Asszírria és Babilon óta. Aki

feladja részvételét ebben a „világ-összeesküvésben”, az kihullik ebből a népből, és asszimilálódik, ha tud.

S az sem változott Babilon óta, hogy a zsidó ember más népeknek is jó és hűséges fia és lánya lehet. A nyelv, azaz a lélek teste, a világi kultúra, a politikai test, a „res publica”, mindez más a francia, magyar, amerikai vagy izraeli zsidó számára. Az iraeli zsidó nem „inkább” zsidó, mint a francia. Csak másként az.

A zsidóság fennmaradása és a zsidó lét abszurditása, ez maga a „zsidókérdés”.

JEGYZETEK

¹ *Encyclopedia of Jewish Humor: from Biblical times to the modern age*. Compiled and edited by Henry D. Spalding. With a glossary by Dorothy H. Rochmis. London: W. H. Allen, 1972.

Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Közrem. [ford.] Zeke Gyula. Budapest, 2000, MTA Törttud. Int. Akaprint. /História könyvtár Monográfiák./

Fejtő Ferenc: Az askenázi kultúra ezer éve (tanulmányok). In *Az askenázi kultúra ezer éve* (magyar válogatás). Szerk. Szitás Erzsébet et al. Ford. Benda Kálmán et al. Pozsony, 2003, Kalligram.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztétörténet*. Budapest, 2001, Osiris.

Jakov Katz: *Az előtélettől a tömeggyilkosságig. Az antiszemitizmus története 1700–1955 között*. Ford. Pelle János. Budapest, 2001, Osiris. /Osiris könyvtár Judaica./

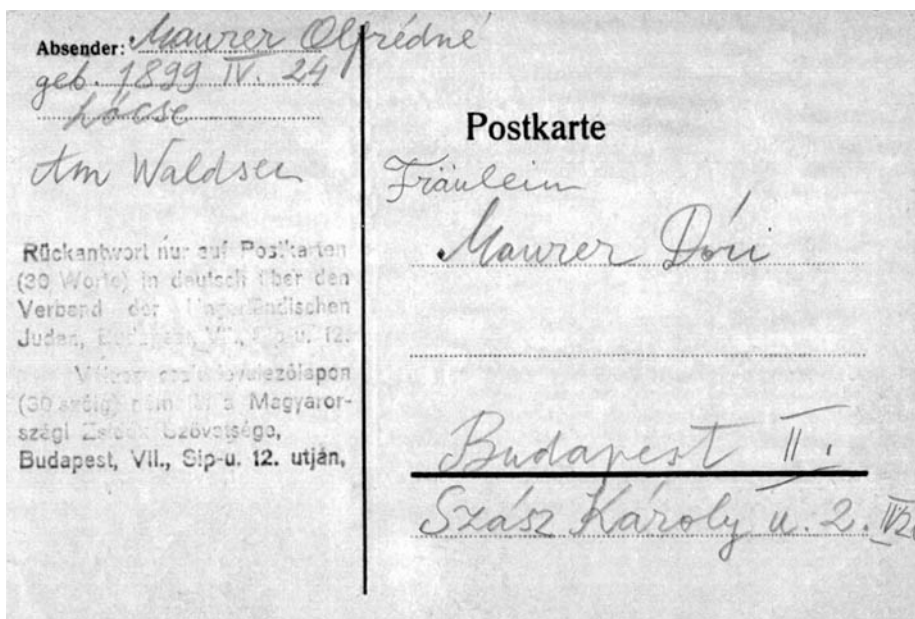
Jacob Katz: *Tradition and Crisis. Jewish society at the end of the Middle Ages*. New York, 1993, Schocken Books.

Gershom Scholem: „Zsidók és németek”. In Gershom Scholem: *A kabbala helye az európai szellemtörténetben. Válogatott írások*. Ford. Bendl Júlia et al. Szerk. Adamik Lajos. Budapest, 1995, Atlantisz.

Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin: *Együtt. Oroszok és zsidók a cári birodalomban*. Budapest, 2004, Allprint Kiadó.

Pap Károly: Zsidó sebek és bűnök. In *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák* [Pap Károly]. Összeáll. Petrányi Ilona, Kőbányai János. Budapest, 2000, Múlt és Jövő Kiadó.

² Ez vezette a Fővárosi Bíróság 2004. július eleji tályos ítéletét is, amikor a *Cion bölcséinek jegyzőkönyvének* mai magyar kiadóját felmentette a „közösség elleni izgatás” vádjá alól, amikor megjelentette és terjesztette az antiszemitá irodalom e klasszikusnak számító művét (mely Adolf Hitler nézeteire is oly nagy hatást gyakorolt), mert – így az ítélet – „köztudomású, hogy az hamisítvány”. (Ugyanezen elkövető ellen a *Mein Kampf* kinyomtatása és terjesztése miatt „sajtórendészeti vétséget” állapított meg, s 30 000 Ft-os pénzbüntetést szabott ki rá. Nem tudni, mikor és hol olvassák e jegyzetet: egy közepes vendéglőben egy négyfős társaság vacsoraszámlájával volt ez egyenlő az ítélet kiszabása évében.) – A szerk.

Maurer Dóra Waldsee-kiállításra készült alkotása
(2B Galéria)